

بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت نامه آنها

دکتر هدایت الله اعتمادزاده*

ابراهیم امیریان**

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۱/۰۷

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۴/۱۳

چکیده

وصیت نامه شهدا، متفاوت با مفهوم معمول وصیت نامه، آرمان‌ها، عقاید و همچنین توقعات نویسنده از جامعه و نسل آینده را با خود به همراه دارد. شهدا آنچه باید باشد را در مقابل آنچه هست، طلب دارند. به همین دلیل، در آثار مکتوب آنان، نقشه راه در ابعاد مختلف مطرح است. تربیت نیز به عنوان یکی از ابعاد رشد و بالندگی انسان در وصیت نامه شهدا نمود قابل تأملی دارد. استخراج دیدگاه تربیتی شهدا به نوعی هم‌آدای دین است و هم برای روشن کردن دغدغه‌های تربیتی آنان و کاربرد آن به عنوان بخشی از برنامه درسی، ضرورت دارد. مقاله حاضر برگرفته از پژوهشی از نوع اسنادی و به شیوه تحلیل محتوا عمقی، در جهت تحلیل وصیت نامه‌های شهدای استان کرمانشاه با هدف دستیابی به دیدگاه تربیتی آنان نوشته شده است. برای واکاوی این دیدگاه، دو مسیر دنبال شده است: نخست، آگاهی از نظرات تربیتی شهدا که به صورت صریح بیان شده است؛ دوم، آشنایی با شخصیت تربیت یافته شهدا که با استناد بر اظهار نظرها، توصیه‌ها و شرح کارهای انجام شده آنها در متن وصیت نامه میسر است. هر موضوع تربیتی در وصیت نامه یک گزاره محسوب می‌شود و جان کلام هر گزاره نیز یک کلید گزاره، و از مجموع کلید گزاره‌ها برای هر پرسش، یک کدنامه معکوس به دست آمده است. یافته‌ها، حاکی از این است که دیدگاه تربیتی شهدا بسیار نزدیک به آموزه‌های تربیتی اسلام و هدفمند است. به طور کلی، در تبیین دیدگاه

* - استادیار دانشگاه ملایر

** - نویسنده مسئول: کارشناس ارشد تاریخ و فلسفه آپ

تربیتی شهدا موارد مستخرج از وصیت‌نامه‌ها مطابق با تربیت اسلامی، مفاهیم لازم را برای نتیجه‌گیری و تفسیر فراهم کرده است.

کلیدواژه‌ها: تربیت اسلامی، وصیت‌نامه شهدا، تحلیل محتوای عمقی، گزاره، کلیدگزاره، کدنامه معکوس.

مقدمه

جنگ‌ها یا انقلاب‌ها از عوامل تأثیرگذاری هستند که ساختار و محتوای جوامع بشری را در طول تاریخ دچار تغییر و تحول کرده‌اند، و در عین درگیر کردن سرزمین و مردم آن جامعه، باعث تغییراتی در شیوه زندگی و همچنین ساختار نظام‌یافته آن جامعه شده‌اند. سیستم تعلیم و تربیت جامعه نیز یک ساختار نظام‌یافته است که بر اثر پدیده‌هایی همچون جنگ و یا انقلاب دچار تغییر و تحول شده و تأثیراتی عمیق را از این وقایع پذیرفته است. همچنین تعلیم و تربیت نه تنها وسیله‌ای برای پرورش افراد جامعه است، بلکه ارکان و ابعاد دیگر جامعه انسانی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و برای هدایت آنها رو به سوی هدف‌های از پیش تعیین شده ابزاری کارآمد است. موضوعی به این درجه از اهمیت مورد توجه اندیشمندان بوده و هست، از این رو، ارکان مهم آن به طور دائم مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته، رو بسوی اصلاح و تکامل پیش می‌رود.

در ایران نیز تعلیم و تربیت در طول تاریخ تحت تأثیر وقایعی، تغییر و تحولاتی را به همراه داشته است. تاریخ معاصر ایران صحنه رودررویی دائمی میان دو گفتمان^۱ سنت‌گرا و تجددگرا بوده است. اما دهه نخست انقلاب اسلامی، دو مشخصه برجسته دارد: یکی، شرایط جنگ و درگیری؛ دیگری، حضور شخصیت کاریزماتیک امام خمینی (ره). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تحت تأثیر این دو مشخصه بارز، گفتمان سنتی و اسلام‌گرا بر گفتمان تجددخواه فائق آمد، و شرایط به گونه‌ای رقم خورد که گفتمان اسلامی، گفتمان غالب شد.^۲ (پشت‌دار و میرکاظمی، ۱۳۹۱).

نقش جبهه و رزمندگان حاضر در جبهه‌های جنگ و تأثیر آن در نظام تربیتی بر کسی پوشیده نیست. اما دانستن اینکه دیدگاه تربیتی شهدای این جنگ چیست و چه آموزه‌های تربیتی متأثر از آنها می‌تواند باشد، مسئله‌ای است که هم تکلیف و هم انگیزه لازم را با خود به همراه دارد.

بیان مسئله

ممکن است در وصیت‌نامه شهدا به موضوعات و مسائل ارزشی هم برخورد کنیم، اما موضوعات تربیتی و اخلاقی با افعالی محکم و اغلب در قالب جملات امری کاملاً قابل استناد است. لذا تعلیم و تربیت نزد شهدا از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار بوده است. برای مثال، شهید مصطفی مرادی خطاب به فرزندان خویش این چنین می‌نویسد: فرزندانم تا لحظه‌ای که زنده بودم شبانه‌روز زحمت کشیدم تا شماها در زندگی احساس ناراحتی نکنید. هر چه توانستم دریغ نکردم. سعادت و خوشبختی شماها همیشه آرزوی من بود، اما تقدیر این چنین است [که] من برای همیشه پیش شما نباشم. وصیت من به شما این است که ایمان و اخلاق حسنه را سرلوحه زندگی خودتان قرار دهید و در راه تحصیلات نهایت کوشش بکنید. احترام مادران و بزرگ‌ترها را رعایت کنید. کسی باشید که مردم دعای خیرتان بگویند. اما وصیت اکیدم آن است که تا زنده هستید، نعمت این نظام اسلامی [را] که به ما ارزانی داشته‌اند فراموش نکنید. شاید شماها مثل من با اسلحه نجنگید، اما با قلم و قلب نگهبان انقلاب و دستاوردهای آن باشید، چون سعادت دنیا و آخرت انسان‌ها در گرو حکومت اسلامی است و اسلام ارزش را به انسان داده است (وصیت‌نامه شهید مصطفی مرادی).

در برخی وصیت‌نامه‌ها به روش‌ها و شاخصه‌های تربیتی برخورد می‌کنیم که شهدا خود از آن بهره‌مند بوده‌اند و مانند یک متخصص امور تربیتی بر مسیر درست تأکید و سفارش می‌کنند. این موارد نیز از آموزه‌های پر اهمیت هستند که شهدا به آنها اشاره کرده‌اند. شهید فارس خالوندی می‌نویسد: لازم است بگویم قدر پسر کوچکمان محمد قائم را بدان، زیرا دارای استعداد، روح کنجکاو، شجاعت و صداقت است. اگر بتوانی با دقت خاص و مقتضی از او نگهداری کنی، ان شاء الله فرزند نیکو و مطیعی برای شما و جامعه اسلامی خواهد بود. او در برخوردها خیلی حساس [است] و در این مورد با احتیاط برخورد شود، زیرا او قابل اعتماد و حرف‌گوش کن است. در صورت احترام قائل شدن برای او، به راحتی فنون را یاد می‌گیرد. در هر رشته‌ای که مشغول شود، در نهایت موفق خواهد شد. هر قدر برایش زحمت بکشی، نتیجه خواهد داد؛ زیرا زمینه‌های توفیق را دارد (وصیت‌نامه شهید فارس خالوندی).

با مطالعه و تحلیل وصیت‌نامه شهدا می‌توان شخصیت تربیت‌یافته آنان را درک کرد و

بسیاری از آموزه‌های تربیتی را از آنان الگو گرفت به عبارتی، می‌توان دریافت که آنان به خدا باور داشته‌اند، تقوای الهی پیشه کرده و پرهیزکاری و ساده‌زیستی را پذیرفته‌اند؛ مخلص و شکیبا بوده‌اند؛ وفای به عهد، دلسوزی، خیرخواهی، صداقت و خدمت به بندگان خدا سرلوحه کارشان بوده است؛ غالباً نیاتشان پاک و بی‌ریا بوده، به نوعی از عرفان دست‌یافته‌اند و در انجام اعمال نیک، از یکدیگر پیشی می‌گرفته‌اند. این روحیه و اخلاق را می‌توان پیامد و نتیجه تبعیت از تعالیم اسلام دانست. با مطالعه این متون می‌توان گفت آنان تنها در دوران حیات خود نگران خانواده، ملت و جامعه خود نبوده، بلکه خود را در برابر نسل‌های آینده نیز متعهد و مسئول می‌دانسته‌اند. از این رو، دلواپسی‌های خود را که از باطن پاک و آسمانی‌شان نشأت گرفته و سرشار از آموزه‌های قرآنی و دینی است، در وصیت‌نامه‌هایشان آورده‌اند. برای دستیابی به آموزه‌های تربیتی موجود در وصیت‌نامه شهدا لازم است شناخت کافی درباره این آموزه‌ها داشته باشیم.

اهداف پژوهش

هدف عمده این مقاله، تبیین دیدگاه تربیتی شهدای استان کرمانشاه براساس محتوای وصیت‌نامه‌های آنهاست. در راستای نیل به این هدف کلی، دستیابی به اهداف دیگری الزامی است که با عنوان اهداف جزئی به شرح ذیل بیان می‌شود.

۱- شناسایی ویژگی‌های آموزه‌های تربیتی مورد تأکید شهدا در وصیت‌نامه آنان؛

۲- تبیین اهداف تربیتی از دیدگاه شهدا با توجه به متن وصیت‌نامه‌های آنان.

با مطالعه و تحلیل وصیت‌نامه شهدا می‌توان بسیاری از آموزه‌های تربیتی را نمایان ساخت. در واقع، می‌توان اهداف مقاله حاضر را این‌گونه هم بیان کرده شهدا از چگونه تربیتی بهره‌مند بوده و درباره تربیت نسل بعدی چه نظری دارند؟ با بررسی این موارد می‌توان دریافت که آنان براساس کدام مکتب تربیتی پرورش یافته‌اند و آیا آنان تنها در دوران حیات خود نگران خانواده، ملت و جامعه خود بوده‌اند، یا خود را در برابر نسل‌های آینده نیز متعهد و مسئول می‌دانسته‌اند. شهدا دلواپسی‌های خود را که از باطن پاک و آسمانی‌شان نشأت گرفته و سرشار از آموزه‌های قرآنی و دینی است، در وصیت‌نامه‌هایشان آورده‌اند. لذا در جست‌وجوی دیدگاه تربیتی شهدا ویژگی‌ها و اهداف این تعلیم و تربیت را در وصیت‌نامه‌هایشان مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم.

اهمیت و ضرورت موضوع

با توجه به مقدمه‌ای که ذکر شد، به نظر می‌رسد عموم رزمندگان درباره تربیت، دیدگاهی با محوریت اسلام داشته‌اند. دیدگاه مذهبی آنان، اصولی را ملاک و معیار تربیت می‌داند که برگرفته از قرآن، سیره پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) و فقه اسلامی باشد.

از این رو، اگر دیدگاه تربیتی شهدا همسو با اهداف و ارکان تعلیم و تربیت مفید واقع شود، هم ادای دین ما نسبت به آنها خواهد بود و هم مکاشفه‌ای از دغدغه‌های تربیتی شهدای گرانقدر، که می‌تواند ترسیم‌کننده طرحی کاربردی در جهت سعادت جامعه ایرانی باشد. به طور مسلم، با بررسی و تحلیل وصیت‌نامه شهدا شناخت بهتر و گسترده‌تری از دیدگاه تربیتی آنها پیدا خواهیم کرد، و بهتر می‌توانیم در این باره اظهار نظر کنیم. مقاله حاضر برگرفته از پژوهشی با همین عنوان، در جهت استخراج آموزه‌های تربیتی و تبیین دیدگاه تربیتی این عزیزان نوشته شده است. تبیین دیدگاه تربیتی شهدا مسئله‌ای حائز اهمیت است، زیرا مکاشفه در دیدگاه تربیتی آنان و واکاوی فلسفه تعلیم و تربیت در نگاه شهدا می‌تواند ادای دین باشد و در عین حال، آموزه‌های تربیتی موجود در وصایای این عزیزان می‌تواند برنامه‌ای کاربردی هرچند مختصر، در تعلیم و تربیت رسمی یا غیر رسمی ارائه کند تا شاید مربیان و معلمان و البته والدین را مجاب کند از آن بهره گیرند؛ زیرا نه تنها جایگاه آنان در نظر همه ما بسیار بالاست، بلکه چنان‌که گفته شد، شهدا خود مدعی بودند که این چنین تربیتی آنان را به این جایگاه رسانده است. این هم دلیلی بر آن مدعا خواهد بود که بهره از دیدگاه تربیتی این عزیزان، مستلزم مکاشفه‌ای عمقی و دقیق در آثار آنان و به ویژه مطالعه و بررسی وصیت‌نامه‌های آنان خواهد بود. پس مسئله‌ای با این درجه از اهمیت، ارزش واکاوی و جست‌وجوی علمی دارد که هر اندازه توانایی من در انجام این مهم باشد، تلاش خواهم کرد.

تعریف مفاهیم

۱. تربیت اسلامی و اهداف آن

باقری (۱۳۸۲) معتقد است: تربیت اسلامی یعنی شناخت خدا به عنوان ربّ یگانه انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان ربّ خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن از ربوبیت غیر (باقری: ۶۸).

عناصر موجود در این تعریف عبارت‌اند از: الف) شناخت، ب) انتخاب و ج) عمل. عمل به تعالیم دین مبین اسلام باید به گونه‌ای باشد که شاخصه‌های تربیتی مورد نظر اسلام در افعال، گفتار و نیت فرد مسلمان دیده شود. از جمله آموزه‌های برجسته تربیت اسلامی عبارت‌اند از: عبادت، حج، جهاد، امر به معروف، حب ولایت و... .

اهداف تربیت اسلامی عبارت‌اند از:

۱. هدف اساسی: پرستش خدا (قرب الله)؛

۲. اهداف کلی: تقوا، تعلیم حکمت و دانش‌اندوزی، عدالت‌خواهی، تکامل انسان، برادری و همکاری، دوستی با ملل، پرورش نیروی تفکر، پرورش روح اجتماعی، پرورش شخصیت اخلاقی.

۲. وصیت‌نامه شهید

تعریف معمول و رایج وصیت‌نامه عبارت است از: سفارش و توصیه‌هایی که انسان برای کارهای پس از مرگش به دیگری می‌کند و وصی کسی است که مسئول انجام آن سفارشات است (آیت‌الله بهجت، ۱۳۷۸: ۴۳۲).

اما تفاوت اصلی مفهوم وصیت‌نامه شهید با مفهوم معمول آن در این است که شهید در نوشتن وصیت‌نامه نه تنها به امور حقوقی و توصیه‌ها و سفارش‌های شخصی توجه زیادی نداشته‌اند، بلکه بیشترین توصیه‌های آنها بار معنوی داشته و در جهات عمومی و عام‌المنفعه مطرح شده است. بنابراین، در تعریف وصیت‌نامه شهید می‌توان گفت وصیت‌نامه شهید سندی مکتوب و بعضاً ضبط‌شده در نوار یا فیلم، شامل سفارش‌های شهید به اعضای خانواده، دوستان، هم‌زمان و جامعه است که غالباً بیانگر اعتقادات شهید نیز هست (مجموعه دست‌نویس‌ها مرکز اسناد ایشارگران، ۱۳۸۷).

۳. تحلیل محتوای عمقی

نوعی تحلیل محتوای عمقی که در آن داده‌های کمی و کیفی به صورت مختلط در ارائه نتایج مؤثرند. در این روش پاسخ به پرسش‌های تحقیق، به دو شکل روایتی و عددی ارائه می‌شود. ارائه روایتی آن محصول پردازش مجموعه‌ای از گزاره‌ها یا عبارت‌های استخراجی از متن است و ارائه

عددی محصول عملیات کدگذاری رایج در تحلیل محتوای کلاسیک یا کمی است. عناصر اصلی تشکیل‌دهنده این روش عبارت‌اند از: گزاره‌ها، شماره شناسایی گزاره، کلید گزاره‌ها و داده‌های کمی (محسنیان‌راد، ۱۳۹۰: ۲۸۷-۲۸۳).

۴. گزاره و کلید گزاره

گزاره‌ها داده‌هایی هستند که از گفتار استخراج شده‌اند. این استخراج می‌تواند بر مضمون خاصی متمرکز باشد یا بدون تمرکز بر مضمون خاصی، محدوده‌ای از نوشتار، مانند یک پاراگراف یا یک جمله را دربر بگیرد. از نظر محتوا، گزاره می‌تواند حسب اهداف تحقیق عبارت کانونی، محدوده استخراج باشد که [در آن] متن به قطعات کوچک‌تر تقسیم شده و برای هر قطعه، نقطه محوری آن قطعه مبنا قرار می‌گیرد. این نقطه محوری همان کلید گزاره یا کلیدواژه را شامل می‌شود. بنابراین، عملکرد پژوهشگر تابع قواعد تحقیق کیفی است که در جست‌وجوی جان کلام، می‌تواند نیت را هم حدس بزند (محسنیان‌راد، ۱۳۹۰: ۲۸۹).

۵. کدنامه معکوس

کدنامه معکوس، یعنی کدنامه‌ای که حاصل ادغام گزاره‌هاست و برخلاف شیوه کلاسیک تحلیل محتوا که کدنامه در ابتدای امر تهیه می‌شود، کدنامه معکوس در پایان کار به دست می‌آید، بدین صورت که پس از استخراج هر گزاره و تعیین کلید گزاره برای آن، کار را با استخراج گزاره‌های بعدی دنبال و ساخت کدنامه را به انتهای کار موقوف می‌کنیم. مرحله بعد که مشکل‌ترین بخش کار نیز هست، ادغام کلید گزاره‌هاست. برای این کار می‌توان عنوانی را از بین همان کلید گزاره‌ها برگزید تا تعدادی از آنها را دربرگیرد و در واقع، دارای بار معنایی یکسان و همسو باشند. عنوان جدید، باز هم در زیرعنوان کلی تر ادغام می‌شوند. این کار ادامه می‌یابد تا در پایان کدنامه در جهت پاسخ به پرسش پژوهش، حاوی داده‌های کمی بوده و در عین حال، در بازنمایی کمی و کیفی نیز مهم و اساسی باشد.

پیشینه پژوهش (جایگاه تربیت در وصیت‌نامه شهدا با نگاهی بر پیشینه نظری و تحقیقی)

هرچند در وصیت‌نامه شهدا موضوعات و مسائل ارزشی بیان شده است، موضوعات تربیتی و اخلاقی با افعالی محکم و اغلب در قالب جملات امری کاملاً قابل استناد است. تعلیم و تربیت نزد شهدا از اهمیت و ضرورت ویژه‌ای برخوردار بوده است. برای مثال، شهید مصطفی مرادی خطاب به فرزندان خویش این چنین می‌نویسد: فرزندانم تا لحظه‌ای که زنده بودم شبانه‌روز زحمت کشیدم تا شماها خوب تربیت شوید. هرچه توانستم دریغ نکردم، سعادت و خوشبختی شماها همیشه آرزوی من بود، اما تقدیر این چنین است که من برای همیشه پیش شما نباشم. وصیت من به شما اینست که ایمان و اخلاق حسنه را سرلوحه زندگی خودتان قرار دهید و در راه تحصیلات، نهایت کوشش خود را بکنید. حرمت مادران و بزرگ‌ترها را رعایت کنید.

دیگر اینکه در برخی وصیت‌نامه‌ها به روش‌ها و شاخصه‌های تربیتی برخورد می‌کنیم که شهدا خود از آن بهره‌مند بوده‌اند و مانند یک متخصص امور تربیتی بر مسیر درست تأکید و سفارش می‌کنند. این موارد نیز از آموزه‌های پر اهمیت هستند که شهدا به آنها اشاره کرده‌اند. شهید فارس خالوندی می‌نویسد: لازم است بگویم قدر پسر کوچکمان محمد قائم را بدان، زیرا دارای استعداد، روح کنجکاو، شجاعت و صداقت است. اگر بتوانی با دقت خاص و مقتضی از او نگه‌داری کنی، ان‌شاءالله فرزند نیکو و مطیع برای شما و جامعه اسلامی خواهد بود. او در برخوردها خیلی حساس [است] و در این مورد با احتیاط برخورد شود؛ زیرا او قابل اعتماد و حرف‌گوش کن است. در صورت احترام قائل شدن برای او، به راحتی فنون را یاد می‌گیرد. در هر رشته‌ای که مشغول شود که در نهایت موفق خواهد شد. هر قدر برایش زحمت بکشی، نتیجه خواهد داد؛ زیرا زمینه‌های توفیق را دارد.

سمیه صادقی در ویژه‌نامه دفاع مقدس، به نقل از خدیوی، معاون پژوهشی بنیاد شهید خراسان رضوی، آموزه‌های تربیتی را که شهدا در وصایای خود به آن تأکید و سفارش کرده‌اند، به این شرح بیان می‌کند: خودسازی و تهذیب نفس، دعا و نیایش، شهادت‌طلبی، توصیه به پشتیبانی از امام و ولایت فقیه و ادامه دادن راه شهدا، رعایت حقوق و احترام والدین، توصیه به صبر و... (صادقی، ۱۳۸۹: ۱۱۲).

در برخی از پژوهش‌هایی که محور اصلی آنها تحلیل وصیت‌نامه شهدا بوده است، پژوهشگر

ارزش‌ها و موضوعات اخلاقی، مضامین فرهنگی، سیاسی و تربیت اسلامی موجود در وصیت‌نامه‌های شهدا را جزئی از یافته‌های خود برشمرده و همبستگی دیدگاه شهدا را با فلسفه و جهان‌بینی اسلامی متذکر شده است؛ مثلاً سیداسماعیل هاشمی در پژوهشی با عنوان «فرهنگ شهادت در دیدگاه قرآن و حدیث و مقایسه با وصایا و سیره عملی شهدا»، زهرا شجاع (۱۳۸۸) با عنوان «تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای استان تهران در هشت سال دفاع مقدس با تأکید بر فریضه الهی نماز» و الهام صابر با عنوان «تحلیل و بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهیدان استان تهران، سال ۱۳۵۹» و... سعی بر آن داشته‌اند که عقاید و دیدگاه‌های شهدا را که در وصیت‌نامه‌هاشان وجود دارد، با فلسفه و جهان‌بینی اسلامی و مذهبی بسنجند و میزان ارتباط دین مبین اسلام و دیدگاه شهدا را مورد مطالعه قرار دهند. نتایجی که می‌تواند برهانی باشد بر اینکه وصیت‌نامه این عزیزان در چارچوب فلسفه اسلامی و در ابعاد تربیت سیاسی، اجتماعی یا فردی و البته ارکان مهم دیگر نوشته‌شده و حاوی دیدگاه تربیتی آنان است.

محمدی، خانی، سلاجقه و کریمی (۱۳۸۵) در پژوهشی که با عنوان «بهره‌برداری و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای استان کرمان و انطباق با احادیث و آیات قرآن (فرهنگ‌نامه شهداء)» در سال ۸۴-۸۵ انجام داده‌اند، موضوعات: شهدا و مادیات، شهدا و خانواده، شهدا و والدین، شهدا و ارزش‌ها، شهدا و وحدت، شهدا و آزادی، شهدا و ایثار، شهدا و مسئولیت، شهدا و شهادت، شهدا و جوانان، شهدا و جنگ، شهدا و جهاد، شهدا و دفاع از کیان اسلامی، شهدا و حفظ حجاب، شهدا و آرمان و آرزو، شهدا و روحانیت، شهدا و مراقبت نفس، شهدا و یاد مرگ، شهدا و ولایت، شهدا و عبادت، شهدا و صبر و بردباری را استخراج و به نسبت شهرستان‌ها تفکیک کرده و در ادامه، هر کدام از این موضوعات را از ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی دسته‌بندی کرده‌اند. صدیق اورعی نیز در قالب پژوهشی اقدام به «تحلیل محتوای وصایا و آثار فرهنگی شهدا» از کل وصایا و آثار فرهنگی مطالعه‌شده کرد که حدود ۲۰۰۰ صفحه ۳۰۰ کلمه‌ای بود. از مجموع ۳۵۳۶۳ مورد مطلب استخراج شده بیشترین فراوانی با ۱۶۴۴۲۶ جمله یعنی ۵۵٪ / ۴۶ درصد به امور سیاسی اختصاص داشته و پس از آن ۱۴۰۰۷ جمله (۳۹٪/۶۰ درصد) به امور فرهنگی و ۳۸۹۴ جمله (۸۳٪/۱۳ درصد) به امور اجتماعی مربوط بوده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در دیدگاه شهدا، امور سیاسی اولویت بیشتری داشته است. شاید بتوان گفت تأکید آنها

بر جنبه‌های مهم آن زمان که امور سیاسی را شامل می‌شود، برای حفظ و صیانت از جامعه بوده است؛ شاید بدین جهت ابعاد سیاسی و فرهنگی بیشتر مد نظر آنها بوده که شور و التهاب انقلاب و نیز گفتمان مبارزاتی در هنگام جنگ رواج بیشتری داشته است. در واقع، این شور و التهاب انقلابی و این گفتمان مبارزاتی در جبهه‌ها باعث و بانی به وجود آمدن نوعی زبان و راهکار تبلیغی بوده تا همچنان یک خط‌مشی و یک تربیت سیاسی که حامل اندیشه‌های انقلابی و مبارزاتی بوده، از تب و تاب نیفتد و در وصیت‌نامه‌های شهدا تجلی و تداوم یابد. آنها به صورت مکرر در وصیت‌نامه‌ها و آثار دیگر خود مردم را به حمایت از نظام جمهوری اسلامی، پیروی از امام خمینی (ره) و تداوم راه شهیدان فرامی‌خواندند.

این خط‌مشی و تربیت سیاسی یک صورت معنایی و مضمون عقیدتی از مذهب شیعه و فرهنگ اسلامی را با خود به همراه داشت. ستاد شاهد و ایثارگران دانشگاه علوم پزشکی اردبیل و بنیاد شهید استان اردبیل (۱۳۷۱) در طول پنج سال و با تحلیل ۷۴۴ وصیت‌نامه شهدای این استان به بررسی علل و انگیزه‌های شهدا از جهاد و شهادت طلبی و حضور در جبهه‌های هشت سال دفاع مقدس پرداختند. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که «دفاع از اسلام و عشق به حضرت امام» با حدود ۷۰٪ بیشترین انگیزه حضور و «رضای خدا»، «عشق به شهادت»، «الگوگیری از آیات قرآن»، «احساس تکلیف»، «عشق به امام حسین - علیه السلام - ادامه راه سایر شهدا و هم‌زمان»، «عشق به جهاد» با بیش از ۵۰ درصد در رده‌های سوم تا هشتم بود. «الگوگیری از ائمه اطهار (س)»، «عدالت خواهی»، «تنفر از ظلم»، «انتظار فرج»، «غیرت و دفاع از وطن»، با ۳۱ تا ۴۹ درصد علل دیگر بوده و «آزادی راه کربلا»، «حق بودن راه»، «ضربه به صدام»، «عشق به دیدار یار»، «آرامش و تسکین خانواده شهدا»، «آرامش ملت» و «آزادی قدس» از ۵ تا ۱۹ درصد آخرین رده‌های علل را به خود اختصاص داده است. علل حضور شامل: اطاعت از امام، دفاع از اسلام، دفاع از انقلاب، ادامه راه سایر شهدا و در رتبه‌های پایین حفظ حجاب و عدم سازش با دشمن بوده است.

با مطالعه و تحلیل وصیت‌نامه شهدا می‌توان بسیاری از آموزه‌های تربیتی را نمایان ساخت. مقاله حاضر نیز به دنبال روشن کردن دیدگاه تربیتی شهدا موضوعاتی را واکاوی می‌کند. مانند اینکه شهدا از چگونه تربیتی بهره‌مند بوده‌اند و درباره تربیت نسل بعدی چه نظری دارند؟ با بررسی این موارد می‌توان دریافت که آنان براساس کدام مکتب تربیتی پرورش یافته‌اند و آیا آنان تنها در

دوران حیات خود نگران خانواده، ملت و جامعه خود بوده‌اند، و یا خود را در برابر نسل‌های آینده نیز متعهد و مسئول می‌دانسته‌اند. از این رو، دلواپسی‌های خود را که از باطن پاک و آسمانی‌شان نشأت گرفته و سرشار از آموزه‌های قرآنی و دینی است، در وصیت‌نامه‌هایشان آورده‌اند. لذا در جست‌وجوی دیدگاه تربیتی شهدا ویژگی‌ها و اهداف این تعلیم و تربیت را در وصیت‌نامه‌هایشان مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از حیث هدف، نظری است و از نظر روش یک پژوهش توصیفی^۱ است و با روش تحلیل محتوای عمقی^۲ انجام می‌گیرد. محققان با استفاده از رویکردهای ترکیبی و روش‌های تحقیق مختلط^۳ داده‌های کمی و کیفی را جمع‌آوری و تحلیل می‌کنند و یافته‌ها را تلفیق کرده استنباط‌ها را ارائه می‌دهند (تشکری، ۲۰۰۷: ۴؛ به نقل از محسنیان‌راد: ۲۸۳). در انجام دادن روش‌های ترکیبی، از جمله روش تحلیل محتوای عمقی گرایش فلسفی پراگماتیسم است و پژوهشگر هم‌زمان بر روی متن وصیت‌نامه‌ها متمرکز می‌شود و برای استخراج و تجزیه و تحلیل گزاره‌های موجود در متن وصیت‌نامه‌های شهدا با عنوان آموزه‌های تربیتی، روش اجرای پژوهش را پیش می‌برد. فنون تفسیر و استنباط داده‌ها توصیفی، درصد و فراوانی است، که البته عمق مطلب به شکل کیفی مورد بررسی قرار می‌گیرد و در یک مجموعه مختلط داده‌های کمی و کیفی در بازنمایی معنایی به کار گرفته می‌شوند.

۱. تحلیل محتوای عمقی

همان‌طور که گفته شد، در این روش پاسخ به پرسش‌های تحقیق به دو شکل روایتی و عددی ارائه می‌شود. ارائه روایتی آن محصول، پردازش مجموعه‌ای از گزاره‌ها یا عبارت‌های استخراجی از متن است و ارائه عددی محصول عملیات کدگذاری رایج در تحلیل محتوای کلاسیک یا کمی است. عناصر اصلی تشکیل‌دهنده این روش عبارت‌اند از: گزاره‌ها، شماره

1- Descriptive
2- Deep content analysis
3- Mixed methods tradition

شناسایی گزاره، کلید گزاره‌ها و داده‌های کمی (محسنیان‌راد، ۱۳۹۰: ۲۸۷-۲۸۳). در تعریف کاربردی، از روش‌های تحقیق مختلط^۱، گفته شده که محققان این روش با استفاده از رویکردهای ترکیبی کمی و کیفی یا روش‌های مجزای آنها داده‌ها را جمع‌آوری و تحلیل می‌کنند و یافته‌ها را تلفیق کرده، استنباط‌ها را ارائه می‌دهند (تشکری، ۲۰۰۷: ۴؛ به نقل از محسنیان‌راد: ۲۸۳). دلیل انتخاب این روش این است که علاوه بر جمع‌آوری گزاره‌ها از متن صریح و آشکار، روش مذکور این امکان را ایجاد می‌کند تا عمق مفاهیم قابل دسترس و گزاره‌هایی که در مفاهیم نهفته‌اند، مشخص و جمع‌آوری شوند. مراحل انجام نیز این گونه خواهد بود: شناسایی متون مورد بررسی، نمونه‌گیری از این متون، استخراج گزاره‌ها از متون مورد نظر، شناسایی متغیرها و وجوه آنها، استخراج کلیدواژه‌ها از گزاره‌ها، ساخت کدنامه معکوس و انجام دادن تحلیل‌های مورد نظر (سپنجی، ۱۳۹۱: ۱۴).

مراحل روش تحلیل محتوای عمقی

گام اول: شناسایی متون مورد بررسی؛
گام دوم: نمونه‌گیری از این متون، معمولاً در این روش با توجه به اینکه از داده‌های کیفی استفاده می‌کنیم، شیوه نمونه‌گیری هدفمند است؛
گام سوم: استخراج گزاره‌هایی از متون مورد نظر؛
گام چهارم: شناسایی متغیرها و وجوه آنها؛
گام پنجم: استخراج کلیدواژه‌ها از گزاره‌ها؛
گام ششم: ساخت کدنامه معکوس؛
گام هفتم: انجام دادن تحلیل‌های مورد نظر (سپنجی، ۱۳۹۱: ۱۴).

۲. گزاره و کلید گزاره

گزاره‌ها داده‌هایی هستند که از گفتار استخراج شده‌اند. این استخراج می‌تواند بر مضمون خاصی متمرکز باشد و یا بدون تمرکز بر مضمون خاصی، محدودهای از نوشتار، مانند یک

1- Mixed methods tradition

پاراگراف یا یک جمله را دربر بگیرد. از نظر محتوا، گزاره می تواند حسب اهداف تحقیق عبارت کانونی، محدوده استخراج باشد که متن به قطعات کوچک تر تقسیم شده و برای هر قطعه، نقطه محوری آن قطعه مبنا قرار می گیرد. این نقطه محوری همان کلید گزاره یا کلید واژه را شامل می شود. بنابراین، عملکرد پژوهشگر تابع قواعد تحقیق کیفی در جست و جوی جان کلام می تواند نیت را هم حدس بزند (محسنیان راد، ۱۳۹۰: ۲۸۹).

۳. کدنامه معکوس

پس از استخراج هر گزاره و تعیین کلید گزاره برای آن، کار را با استخراج گزاره های بعدی دنبال و ساخت کدنامه را به انتهای کار موقوف می کنیم. مرحله بعد که مشکل ترین بخش کار نیز هست، ادغام کلید گزاره هاست، برای این کار می توان عنوانی را از بین همان کلید گزاره ها برگزید تا تعدادی از آنها را در برگیرد و در واقع، دارای بار معنایی یکسان و همسو باشند. عناوین جدید، باز هم در زیر عنوان کلی تر ادغام می شوند این کار ادامه می یابد تا در پایان کدنامه در جهت پاسخ به پرسش پژوهش حاوی داده های کمی بوده و در عین حال، در بازنمایی کمی و کیفی نیز مهم و اساسی باشد.

۴. جامعه آماری، گزینش تصادفی و حجم نمونه

آمار شهدای کرمانشاه نه هزار و هشتصد (۹۸۰۰) شهید است که از این تعداد، اصل وصیت نامه هزارتن از شهدا تا سال ۱۳۹۳ جمع آوری شده، و در بنیاد شهید و ایثارگران استان کرمانشاه موجود است. حجم نمونه به شیوه تصادفی و براساس فرمول کوکران به شرح ذیل ۲۳۵ وصیت نامه است.

$$n = \frac{1000 \times (1.96)^2 \times (0.5) \times (0.5)}{(1000-1) \times (0.056)^2 + (1.96)^2 \times (0.5) \times (0.5)} = \frac{960.4}{4.093} = 234.633$$

تحلیل یافته ها

با استفاده از نرم افزار MRP و نرم افزار MAXQDA کدنامه معکوس تنظیم می شود که حاوی داده های کمی بوده و در عین حال برای هر کد در این کدنامه، کلید گزاره های زیرگروه آن تا متن

وصیت‌نامه قابل بازنمایی است که قابلیت ترسیم نمودار برای داده‌های کیفی را دارد. جدول (۱) شاخص‌های توصیفی گزاره‌های استخراج‌شده از مجموع وصیت‌نامه‌های شهدای استان کرمانشاه را نشان می‌دهد. میانگین ۲۰,۱۱۹ گزاره به طور متوسط برای هر وصیت‌نامه، بیشترین فراوانی ۵۰ و کمترین آنها ۳ گزاره بوده است.

جدول ۱- شاخص‌های توصیفی مربوط به تعداد گزاره‌های استخراجی از مجموع وصیت‌نامه‌ها

Median (میانه)	Mode (نما)	Range (دامنه)	Variance (واریانس)	Std. Deviation (انحراف معیار)	Mean (میانگین)	Frequency (فراوانی)	شاخص‌های آماري متغیر
۱۸	۱۰	۴۸	۱۱۶.۵۱۶	۷۹۴,۱۰	۲۰.۱۱۹	۴۷۲۸	تعداد گزاره

تعداد ۴۷۲۸ کلید گزاره حاصل استخراج از ۲۳۵ وصیت‌نامه است که به طور متوسط حدود ۲۰ کلید گزاره برای هر وصیت‌نامه می‌باشد. این حد استخراج مطلوب به نظر می‌رسد که می‌تواند شاهدی بر غنای مفاهیم تربیتی در وصیت‌نامه شهدا باشد، لذا وصیت‌نامه شهدا از دریچه و نظرگاه تربیتی حائز اهمیت است.

قبل از اینکه پرسش‌ها را در جهت رسیدن به نتایج پژوهش مرور کنیم، لازم است منظور خود را از مکتب تربیتی، آموزه‌ها، اهداف و ویژگی‌های تربیتی بیان کنیم. هنگامی که از مکتب تربیتی سخن به میان می‌آید، جهان‌بینی و دیدگاه تربیتی خاصی منظور نظر است که در آن کلیت و غایت تربیت انسان در مسیری مشخص رو به سوی اهدافی مشخص با ابعاد و ابزار مشخص ترسیم شده است. هر گاه یک عمل تربیتی اکتسابی و قابل تحصیل و بازآموزی باشد، به آن آموزه تربیتی گفته می‌شود. آموزه تربیتی هدفی را دنبال می‌کند که در فرد باعث تغییر یا تثبیت رفتار می‌شود، این هدف را هدف تربیتی و جمع آن را اهداف تربیتی می‌گویند. هر آموزه و یا هدف تربیتی می‌تواند دارای ویژگی یا ویژگی‌های خاصی باشد که به آن ویژگی‌های تربیتی گفته می‌شود.

پرسش اول

توجه و تأکید شهدا بر کدام آموزه‌های تربیتی معطوف بوده است؟ ویژگی‌های ذکر شده در وصیت‌نامه ایشان کدام‌اند؟

جدول ۲- جدول فراوانی ویژگی‌های آموزه‌های تربیتی اسلام مستخرج از وصیت‌نامه‌های شهدا

ردیف	معرفه موجود در وصیت‌نامه‌ها	فراوانی	درصد
۱	هدف اصلی تقرب جستن به الله	۱۰۸	۲۸.۷۲
۲	کامل و الهی بودن	۲۶	۶.۹۱
۳	وظیفه محوری	۴۳	۴۴.۱۱
۴	عمل‌گرایی	۴۵	۱۲.۲۳
۵	پیوستگی، پویایی و همیشه فعال بودن	۱۸	۴.۷۹
۶	توجه ویژه داشتن به نهاد خانواده	۶۳	۱۶.۷۶
۷	تأکید بر تربیت به عنوان وظیفه والدین	۷۲	۱۹.۱۵

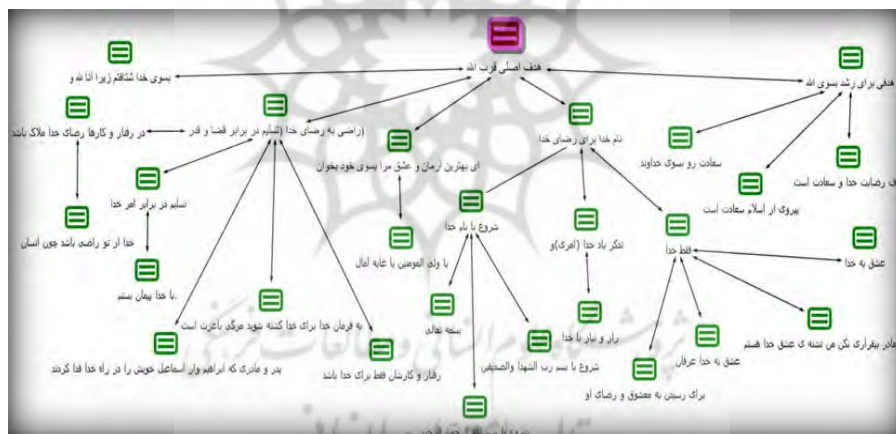
جدول ۳- شاخص‌های توصیفی مربوط به ویژگی‌ها

Median (میانه)	Mode (نما)	Range (دامنه)	Max- Min	Std. Deviation (انحراف معیار)	Mean (میانگین)	Frequency (فراوانی)	شاخص‌های آماري متغیر
۴۶	-	۹۱	۱۸-۱۰۸	۵۱,۳۰	۵۳.۷۱۴	۳۸۰	تعداد گزاره

داده‌هایی که به صورت کمی در جدول‌های (۲) و (۳) تنظیم شده‌اند، ویژگی‌های تربیتی می‌باشند که در وصیت‌نامه شهدا بر آن تأکید شده است. در جدول (۳) نیز شاخص‌های مرکزی و پراکنندگی بیان شده، کمترین فراوانی به پیوستگی و پویایی تربیت و بیشترین فراوانی به هدف اصلی تربیت، یعنی تقرب به الله اشاره دارد. داده‌های جمع‌آوری شده به عنوان ویژگی‌های آموزه‌های تربیتی مورد توجه شهدا است. تأکید صریح شهدا به تربیت اسلامی در بیشتر داده‌ها و همچنین ویژگی‌های تربیتی مورد نظر شهدا استخراج شده از متن وصیت‌نامه این عزیزان هم‌راستا است و می‌تواند بیان‌کننده ویژگی‌های آموزه‌های تربیتی اسلام نیز باشد.

بحث و نتیجه گیری پرسش اول

در ردیابی آموزه‌های تربیتی مورد نظر شهدا و ویژگی‌های مختص به آن، نگاهی عمیق در متن وصیت‌نامه‌ها می‌تواند مستندات را افزایش دهد. در برخی موارد، شهدا به صراحت بر آموزه‌های تربیتی اسلام تأکید و سفارش کرده‌اند. برای مثال، شهید اردشیر ارژنگ می‌نویسد: همسرم فرزندانم، سعیده عزیز، را تربیت اسلامی کن. به او نماز یاد بده، تقوای الهی پیشه کن و همواره نماز، روزه و احکام اسلام را به‌جا آور. همان‌طور که دیده می‌شود، این شهید بزرگوار به‌طور صریح تربیت اسلام را برای تربیت فرزندش سفارش می‌کند. از این دست اشارات صریح در وصیت‌نامه‌ها بسیار است؛ اما در جهت مستند کردن و تعمیم این موضوع به کلیت وصیت‌نامه‌ها، برخی از ویژگی‌های مهم تربیتی اسلام که در وصیت‌نامه شهدا آمده، می‌تواند در نمودارهای مربوطه ترسیم شود. برای مثال، نمودار (۱) کلید‌گزاره‌های زیرگروه «هدف اصلی تربیت روح هسوی قرب الله» را به عنوان یکی از ویژگی‌های بارز آموزه‌های تربیتی مورد نظر شهدا نشان می‌دهد.

نمودار ۱

ویژگی مهمی که در وصیت‌نامه شهدا به آن توجه فراوان شده است، قرب الله است. در این کد می‌بینیم که پنج زیرمجموعه از کلید‌گزاره دیده می‌شود. همان‌طور که گفته شد، کلید‌گزاره‌ها

با نقش و مفهوم تربیتی از دو لایه متن برداشت شده‌اند. به عبارتی، دیدگاه تربیتی شهدا با دو شالوده نقلی و شخصیتی نویسنده وصیت‌نامه استخراج شده است.

برای مثال، شهید کیومرث بیگوند عمل خویش را در ارتباط با جبهه رفتن خالی از رنگ و ریا می‌داند و تنها هدف خویش را فقط خدا معرفی می‌کند. به نظر می‌رسد این‌گونه تصمیمات دشوار باید انگیزه‌ای پر قدرت داشته باشد؛ زیرا افعال تربیتی و ارزشی مانند ایثار را به دنبال دارند. این شهید بزرگوار در بخشی از وصیت‌نامه خویش انگیزه و هدف را این چنین بیان می‌کند: فکر نکنید که من برای ریا و مقام به جبهه رفتم، بلکه فقط بخاطر خداست (وصیت‌نامه شهید کیومرث بیگوند).

شهید علی عبدالمالکی وصیت‌نامه خویش را با نام خدا شروع کرده و در ادامه تأکید می‌کند که نام خدا ابتدای هر کاری است و جز او هم نمی‌تواند خاتمه باشد. شاید به همین دلیل هم باشد که در ادامه، آخرین آرزوی جوانان ایرانی را کشته شدن در راه خدا و دین خدا بیان می‌کند و به نوعی اتمام وظیفه خود در این دنیا را با آرزوی کشته شدن در راه او مشخص می‌نماید. این شهید عزیز می‌نویسد: با نام خدا شروع می‌کنم؛ زیرا قبل از هر کاری باید به یاد خداوند متعال بود و بعد از انجام آن عمل نیز باید به نام او آنرا به اتمام رساند. آخرین آرزوی یک جوان مسلمان ایرانی شهادت در راه اسلام است، و بعد از او هم می‌خواهد اسلام با کمال واقعی در میهنش اجرا شود (وصیت‌نامه شهید علی عبدالمالکی).

شهید بیژن امجدیان نیز نوشتن را در حضور خدا می‌بیند و آغاز و خاتمه را شایسته‌تر از خدا نمی‌داند. تأکید این شهید بزرگوار صورتی از تعمیم را هم القا می‌کند که در هر کاری یاد و نام خداوند می‌تواند در مانع شدن انگیزه‌های غیر از خدا مهم باشد. او می‌نویسد: با نام خدا شروع می‌کنم و در خاتمه هم جز نام او نیست که نامه را ختم دهد (وصیت‌نامه شهید بیژن امجدیان).

شهید حاج احمد حجتی‌پور در یک مناجات عاشقانه هدف و غایت همه کس و همه اعمال و آمال را خداوند می‌داند، مسلم است با خواندن وصیت‌نامه این شهید بزرگوار به صراحت درمی‌یابیم که هدف اصلی مکتب تربیتی اسلام در پرورش انسان، قرب الله است و بقیه اهداف حول این محورند. این شهید عزیز می‌نویسد: ای صاحب اختیار مؤمنین و ای نهایت آرزوی عارفان، ای فریادرس فریادخواهان، ای محبوب دل‌های راستگویان و ای خدای جهانیان! گواه باش

در این دنیا به ظاهر در تنهایی زیستم، ولی تو را بهترین دوستان و آرمان‌ها و عشق‌ها یافتم؛ پس مرا به سوی خودت بخوان. شاهد باش از مادیات بریدم تا به تو پیوندم (وصیت‌نامه شهید حاج‌احمد حجتی‌پور).

نمودارهای مربوطه به هفت زیرگروه کلیدگزاره‌ها درباره سفارشات صریح و آشکار شهدا، آموزه‌های تربیتی مورد نظر آنها و اولویت‌های مختص به دیدگاه تربیتی این عزیزان را مشخص می‌کند. شواهد و مثال‌ها در این باره فراوان است، اما به منظور خلاصه‌گویی و جمع‌بندی موضوع، در ادامه تنها نمودارهای هر ویژگی نمایش داده می‌شود که حاوی کلیدگزاره‌های ادغام‌شده از متن وصایای این عزیزان است. دقت در این نمودارها نکات ظریف و بسیار مهمی را آشکار می‌سازد.

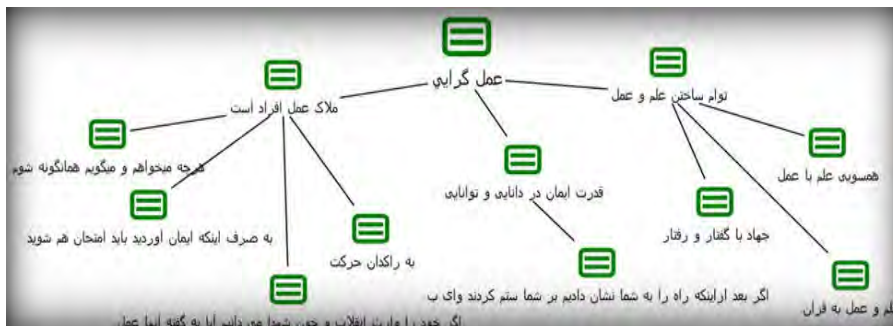

نمودار ۲- کلیدگزاره‌های زیرگروه «وظیفه‌محور بودن آموزه‌های تربیتی»

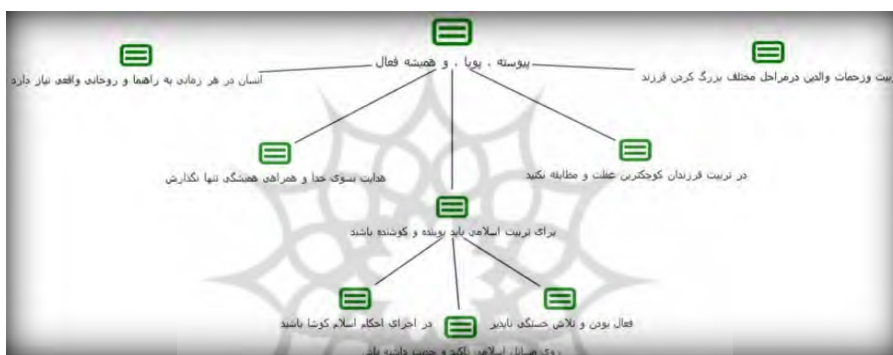

نمودار ۳- کلیدگزاره‌های زیرگروه «کامل و الہی بودن آموزه‌های تربیتی»

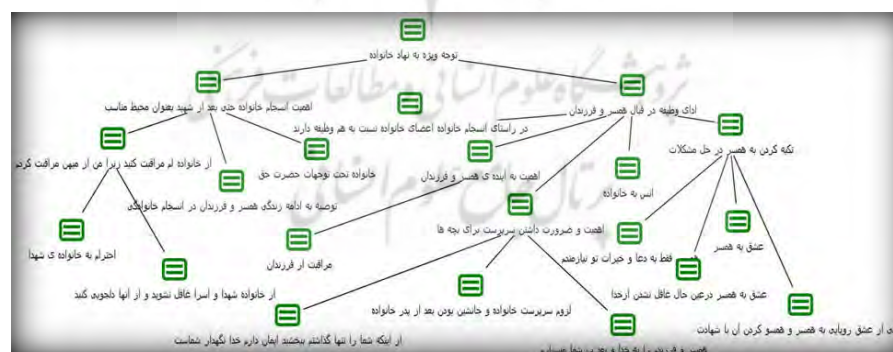
بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت نامه آنها

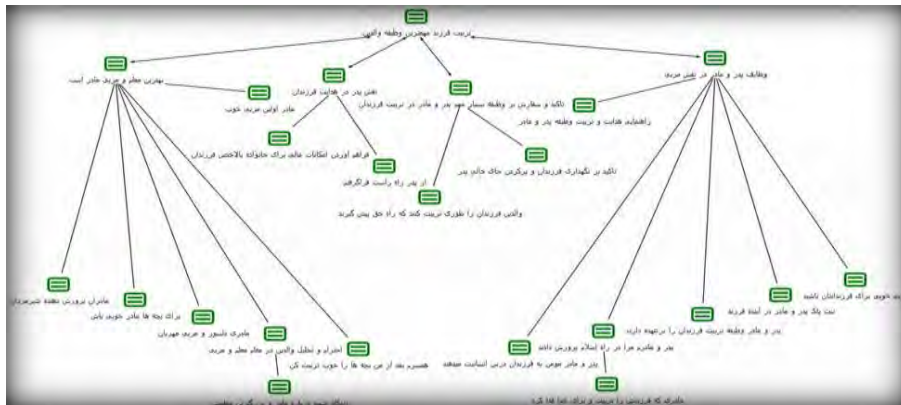
نمودار ۴- کلیدگزاره‌های زیرگروه «عمل گرایی آموزه‌های تربیتی»

نمودار ۵- «پویا و همیشه فعال بودن آموزه‌های تربیتی»

نمودار ۶- «توجه ویژه به نهاد خانواده»

نمودار ۷- «تربیت فرزند، مهمربن وظیفه والهن»

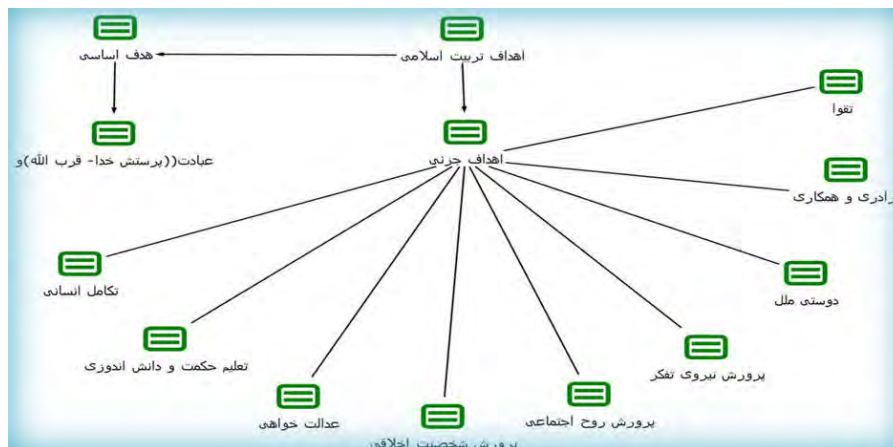
پرسش دوم

در وصیت نامه شهدا، کدام اهداف تربیتی مورد نظر بوده است؟

جدول های (۴) و (۵) درصد و فراوانی های به دست آمده از اهداف تربیتی را در دو زیرگروه، هدف اساسی تربیت یعنی پرستش خدا و اهداف کلی در نه زیرگروه نشان می دهد. کمترین تعداد کلیدگزاره ها مربوط به زیرگروه تقوا و بیشترین تعداد کلیدگزاره مربوط به زیرگروه پرورش روح اجتماعی است (جدول ۵).

جدول ۴

ردیف	مقوله - عنوان	شرح جزئیات	فراوانی	درصد
۱	هدف اساسی تربیت	پرستش خدا	۵۲۹	۲۲.۰۳
۲	اهداف کلی	پرورش روح اجتماعی	۵۹۲	۲۴.۶۶
		پرورش شخصیت اخلاقی	۳۶۶	۱۵.۲۴
		تعلیم حکمت و دانش اندوزی	۲۹۱	۱۲.۱۲
		پرورش نیروی تفکر	۲۰۵	۸.۵۴
		عدالت خواهی	۹۳	۳.۸۷
		تکامل انسان	۱۱۲	۴.۶۶
		دوستی با ملل	۷۴	۳.۰۸
		برادری و همکاری	۷۱	۲.۹۶
		تقوا	۶۸	۲.۸۳

نمودار ۸- اهداف تربیتی استخراج شده از متن وصیت نامه شهدای استان کرمانشاه

جدول ۵- شاخص های توصیفی گروه اهداف تربیتی

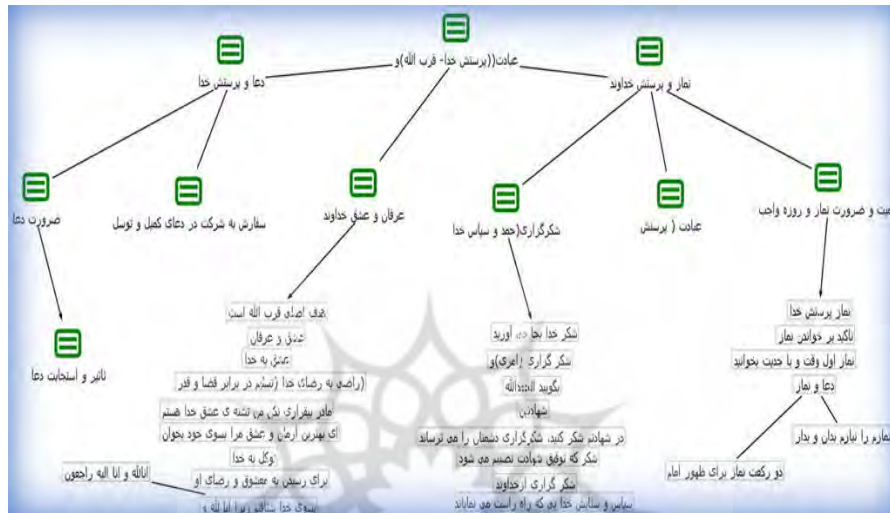
Median (میانگین)	Range (دامنه)	Max-Min	Std. Deviation (انحراف معیار)	Mean (میانگین)	Frequency (فراوانی)	شاخص های آماری متغیر
۱۵۸.۵	۵۲۵	۶۸-۵۹۲	۱۹۷.۴۳۴	۱,۲۴۰	۲۴۰۱	تعداد گزاره (اهداف تربیتی)

میانگین ۱.۲۴۰ برای هر هدف تربیتی شاهدهی بر هدفمند بودن نظام تربیتی مورد نظر شهدا می باشد و دیگر اینکه توجه ایشان به پرورش اجتماعی بیش از اهداف دیگر بوده است.

بحث و نتیجه گیری پرسش دوم

در پاسخ به پرسش دوم که در ارتباط با اهداف تربیتی است، هدف غایی تربیت که همانا پرستش خداوند است، بسیار گسترده است و در وصیت نامه شهدا بیشترین توجه را به خود اختصاص می دهد. البته در پرسش قبلی که درباره ویژگی های آموزه های تربیتی بود تا حدودی به

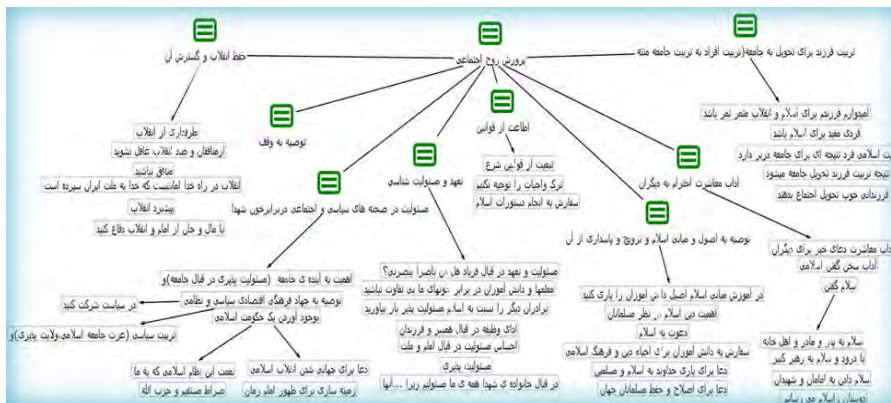
آن پرداخته شد. به منظور اختصار، شرح و تحلیل این هدف اساسی را به خواننده مقاله می‌سپارم تا با دقت در نمودار کلیدگزاره‌های هدف اساسی تربیت، نکات مهمی را که در وصایای این عزیزان آمده است، دریابد.

نمودار ۹- کلید گزاره‌های زیر گروه «هدف اساسی» (پرستش خدا)

اما در زیرگروه اهداف کلی، «پرورش روح اجتماعی» از فراوانی بیشتری نسبت به اهداف دیگر برخوردار است و در دیدگاه تربیتی شهدا، این هدف بیشتر مورد توجه بوده است. در نمودار (۱۰) کلید گزاره‌های زیرگروه پرورش روح اجتماعی مشاهده می‌شود. چنان که گفته شد، در ترسیم نمودار تا جایی که امکان داشته، بیشترین و مهم‌ترین کلید گزاره‌ها جای داده شده‌اند. همان‌طور که از نمودار پیداست، پرورش روح اجتماعی حوزه افعال و رفتارهای مختلف و فضای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری گسترده‌ای برای فرد در تعامل با اجتماع دارد. شهدا تربیت فرزند در خانواده را به منظور تحویل به جامعه بسیار مهم دانسته‌اند؛ زیرا افراد برای تعامل و تعادل در جامعه باید به مرحله‌ای از جامعه‌پذیری و توانایی برقراری ارتباط سالم رسیده باشند تا بتوانند به عنوان یک فرد مطلوب و سودمند برای جامعه معرفی شوند.

بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت نامه آنها

نمودار ۱۰- کلیدگزاره‌های زیرگروه «پرورش روح اجتماعی»

نظر این تأثیرپذیری و تأثیرگذاری را شهدا مد دارند و در بسیاری از موارد توصیه‌های لازم را ارائه کرده‌اند تا هدف لازم که پرورش روح اجتماعی است، محقق شود. به دلیل عمل‌گرا بودن تربیت اسلامی، سفارشات شهدای گران‌قدر نه تنها گفتار، بلکه عمل شخص را نیز می‌طلبند و آنها افراد را به انجام دادن اعمالی در مسیر پرورش روح اجتماعی تشویق می‌کنند و خود نیز همان روش را به کار می‌گیرند. شاید به همین دلیل بود که آن عزیزان از توان بالایی برای امور اجتماعی برخوردار بودند و کار گروهی و تیمی را ارجح‌تر از کار انفرادی می‌دانستند؛ از جمله: شرکت در بسیج، شرکت در جهاد سازندگی، سفارش به وحدت بین فرقه‌های مختلف مسلمانان، شرکت در کلاس‌های عقیدتی، سیاسی و اجتماعی مساجد، کمک‌رسانی در بحران‌های طبیعی و... .

برخی توصیه‌ها نیز جنبه تعامل‌پذیری و مردم‌داری دارد. برای مثال، سفارش به رعایت آداب معاشرت یا آداب درست سخن گفتن. برخی دیگر از کلیدگزاره‌های این زیرگروه تشکیل حکومت اسلامی یا ترویج مبانی و اصول اسلامی را بیان می‌کند که خود عاملی موجه و تأثیرگذار برای رسیدن به روح اجتماعی مطلوب شهدا می‌تواند باشد. در واقع، شهدا با این‌گونه سفارشات افراد را رو به سوی اجتماعی آرمانی که مقتضیات آن براساس دین مبین اسلام است، رهنمود می‌شوند، حتی در برخی از سفارشات شهدا تعهد و مسئولیتی را به قشر یا صنفی مشخص مربوط دانسته و آنها را در راستای انتظارات اجتماع مسلمین و امت ایرانی مسئول و متعهد می‌شمارند.

این گونه موارد همگی در جهت پرورش روح اجتماعی افراد، تأثیرگذار و ضروری به نظر می‌رسد. همچنان که شهدا نیز به این موضوع پرداخته و انجام دادن این امور را در رسیدن به هدف مذکور متذکر شده‌اند، که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد.

شهید محمد کوروندی برای پرورش روح اجتماعی به عنوان هدف تربیت می‌گوید که فرد باید برای اسلام و جامعه اسلامی مفید باشد. در ادامه نیز راهکاری برای پرورش روح اجتماعی ارائه می‌دهد و برای مفید بودن برای اسلام و جامعه اسلامی آموزش قرآن و شرکت در اجتماعات و مساجد را توصیه می‌کند. این راهکار به منظور پرورش روح اجتماعی می‌تواند جنبه عملی داشته باشد؛ زیرا الزامات آن ساده و مهیاست. شهید محمد کوروندی می‌نویسد: دعا و نماز را فراموش نکنید، به خصوص در نماز جماعت و جمعه شرکت کنید. پدر و مادرها در تربیت کودک خود از قوانین اسلام غافل نشوید. همان‌طور که امام فرمود مسجد سنگر است، سنگرها را حفظ کنید. در مسجدها کلاس‌های عقیدتی بگذارید (وصیت‌نامه شهید محمد کوروندی).

شهید مسلم (رضا) دائی چی از خواهرانش می‌خواهد فرزندانشان را با الگوگیری از حضرت زینب (س) تربیت کنند و فرزندانی صالح تحویل اجتماع دهند. در این توصیه می‌بینیم که هم نقش الگوی تربیتی گفته شده و هم پرورش روح اجتماعی فرزند مورد نظر است، زیرا تربیت فرزند به نحوی که برای جامعه مفید واقع شود، بسته به پرورش روح اجتماعی است. تربیت مفید بدون پرورش روح اجتماعی، نمی‌تواند برای اجتماع مفید و مطلوب واقع شود. در ادامه نیز به نقش پر اهمیت مادر به عنوان بهترین معلم اشاره دارد و از افرادی نام می‌برد که توانسته‌اند تغییراتی شگرف و جاودانی در اجتماع زمان خود و حتی در طول تاریخ ایجاد کنند؛ این افراد را پرورش یافته دامان مادر معرفی می‌کند. ایشان می‌نویسد: از خواهرانم می‌خواهم برای فرزندانشان مادرانی باشند همچون زینب، و فرزندانی صالح تحویل اجتماع بدهند. بهترین معلم مادر است، اوست که می‌تواند در دامانش حسین (ع)‌ها، خمینی‌ها و... را پروراند (وصیت‌نامه شهید مسلم (رضا) دائی چی).

اطاعت از قانون نیز در مسیر پرورش روح اجتماعی مورد توجه شهدا بوده است؛ قانونی که شهدا همواره بر آن تأکید داشته‌اند، قانون شرع اسلام است. برای مثال، شهید محمدعلی دولتی از همسر خود می‌خواهد که از قانون شرع تبعیت کند. ایشان می‌نویسد: اگر قدمی مخالف شما برداشتم، حلالم کنید. از همسر می‌خواهم طبق آنچه در قوانین شرعی صلاح است، انجام دهد (وصیت‌نامه شهید محمدعلی دولتی).

در پرورش روح اجتماعی آگاهی از آداب و رسوم و شیوه برقراری ارتباط در اجتماع و نیز رعایت این آداب، موضوع مهمی است که شهدا به آن توجه داشته‌اند. سلام گفتن و احوال‌پرسی، ذکر نام دوستان، احترام و دعای خیر برای آنان از آداب رایج و پسندیده جامعه ماست. شهدا غالباً خود به این آداب آراسته بودند و به دیگران نیز توصیه می‌کردند. شهید فارس خالوندی در این باره می‌نویسد: به برادران با محبت مشهدی.... عرض ارادت مرا براسان و بخواه که [با] خوبی‌هایشان حلالم کنند و خطاهایم را نادیده بگیرند. حضور پدر و مادر مهربانت برخی اوقات می‌دیدم مادرت بنا به دلسوزی‌اش، برایت ناراحت و افسرده می‌شود. این حال برایم مثال تیر خوردن بر قلم بود، دیگر نمی‌دانم با مرگم چه حالی خواهد شد؟ برایم قابل مقایسه نیست و خیلی نگران‌تر هستم؛ زیرا مادر تحمل ناکامی فرزند را ندارد. طلب بخشش از آنها به جهت لیاقت شما برای یک زندگی خوب بسیار مشکل است. این موضوع را به شما واگذار می‌کنم. اما پدر صبورت مایه قوت و خوشحالی‌ام بود، ایشان همه چیز را در دل داشت و نگرانی‌اش را بر زبان نمی‌آورد. از او بخواه برایتان دعای خیر داشته باشد و بنده عاصی را بیامرزد، مواظب قائم باشد و با اخلاق پسندیده‌اش او را بیاموزد (وصیت‌نامه شهید فارس خالوندی).

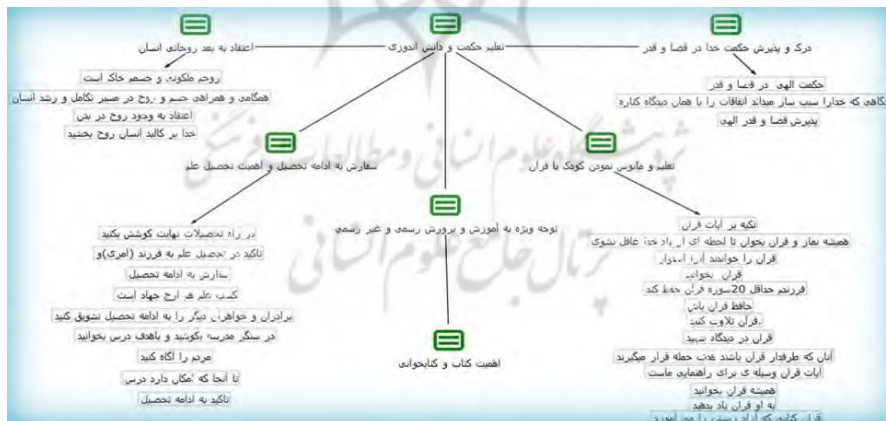
از دیدگاه تربیتی شهدا شرکت در صحنه‌های سیاسی و اجتماعی و نهادهای انقلابی، دلیلی بر پرورش روح اجتماعی افراد می‌تواند باشد. شهید معروف‌علی مرادی در این باره می‌نویسد: امام (ره) فرمود مسجدها سنگرند، آنجا را پر کنید. توجه به قیامت و معنویات داشته باشید. مانند بید با هر بادی جهتنان را عوض نکنید. برای واجبات دلیل تراشی نکنید و با نهادهای انقلابی همکاری کنید (وصیت‌نامه شهید معروف‌علی مرادی).

شهدا اغلب می‌دانستند که جهت و سمت و سوی تربیت درست در خانواده به سوی اصلاح جامعه است. در برخی اشارات نیز برای اصلاح جامعه، ترویج و پاسداری از اصول و مبانی اسلام، که با شرکت در اجتماعات همراه باشد را توصیه می‌کنند. در واقع، شهدا به نوعی پرورش روح اجتماعی را به وسیله ترویج و پاسداری از اصول و مبانی تربیت اسلامی میسر دانسته‌اند که در سایه انجام آن فرد می‌تواند در مسیر رسیدن به پرورش روح اجتماعی پیش رود. شهید علی پور حیدریان پس از رعایت حقوق عامه مسلمین، این موضوع پر اهمیت را متذکر می‌شود. ایشان می‌نویسد: شما را به عدم استفاده از بیت‌المال و رعایت حقوق عامه مسلمین سفارش می‌کنم، شما

را به اعتقاد به اصول و مبانی دین اسلام و کوشش در [راه] ترویج و پاسداری از آن دعوت می‌کنم. به تمام برادران حزب الهی وصیت می‌کنم مسجدها را پر کنید و دست منافقان و ضد انقلاب را قطع کنید (وصیت‌نامه شهید علی پورحیدریان).

در راستای پرورش روح اجتماعی، مسئولیت‌شناسی و مسئولیت‌پذیری موضوع مهمی است که شهدا بارها بر آن تأکید و سفارش کرده‌اند. برای مثال، شهید علی‌اکبر قربانی انتظارات ملت انقلابی و مستضعفان را مطرح و در قبال این انتظارات، مسئولیت‌های لازم را توصیه می‌کند. مشخص است مسئولیت در برابر یک جامعه یا یک ملت به منظور پرورش روح اجتماعی می‌تواند مهم باشد. ایشان می‌نویسد: برادران پاسدار مسیر شما مسیر الله است. لباس شما مسئولیتی سنگین بر [عهد] شما نهاده است. چشم ملت انقلابی و مستضعفان در آسمان به خدا و در زمین اول، به امام امت و بعد به شماست. توقعات زیادی از شما دارند. پیام حسین (ع) که پیام امام امت است را پاسخ گوید و هل من ناصر ینصرنی را تا آخرین قطره خونتان پاسخ گو باشید. همیشه در نظرتان باشد که مسافر به طرف الله هستید (وصیت‌نامه شهید علی‌اکبر قربانی).

در این باره بحث بسیار و کلید‌گزاره‌هایی که نمودارهای مربوط به اهداف تربیتی را بسط و گسترش می‌دهد، نیز فراوانند. تنها برای مرور کلید‌گزاره‌ها، به نمایش این نمودارها و ارائه یک مثال از هر کدام اکتفا می‌شود.

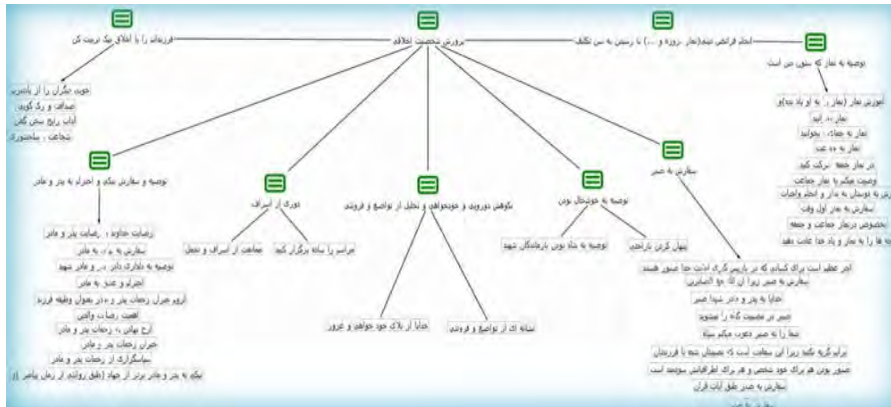

نمودار ۱۱- کلید‌گزاره‌های زیرگروه «تعلیم حکمت و دانش اندوزی»

شهدا به تحصیل علم و باسواد شدن فرزندان بسیار اهمیت می‌دادند و در این باره تأکیدات و سفارشات فراوانی داشته‌اند. یکی از اهداف جزئی تربیت، تعلیم حکمت و دانش‌اندوزی است. در این زیرگروه، شهدا تربیت فرد همراه با کسب علم و حکمت را توأمان سفارش می‌کنند. برای مثال، شهید مصطفی مرادی تأکید و سفارش به تحصیل را در وصیت‌نامه خویش گنجانده و می‌نویسد: امیدوارم بعد از من، شما نیز در جهت تربیت و تحصیل فرزندانمان نهایت کوشش را داشته باشید تا مایه آبرو و احترام در دنیا، و خیر و سعادت در قیامت باشند. شهید کیومرث جعفری می‌نویسد: شما دانش‌آموزان عزیز خط امام، ای کسانی که امام، شما را امید خود دانسته است، بجنید که لیاقت این فرموده امام عزیزمان (ره) را از دست ندهید و با کوشش خالصانه، کمبودهای تخصصی و فرهنگی را از مملکت، ریشه کن کنید. آری، عزیزان امروز رسالتی که برعهده شماست، بسیار حائز اهمیت است. مهم است که تلاش کنید وظیفه‌تان را به نحو احسن انجام دهید و این آیه پیوسته بر زبان‌تان باشد: قل رب زدنی علما (وصیت‌نامه شهید کیومرث جعفری).

امامان و پیشوایان دینی درباره حکمت‌آموزی از طریق قرآن سفارش‌های بسیاری کرده‌اند. امام علی - علیه‌السلام - هم‌راستا با تربیت فرزند، به آموزش قرآن به عنوان یکی از وظایف والدین اشاره می‌کند. ایشان در نهج‌البلاغه می‌فرماید: وَ حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَيُحَسِّنَ آدَبَهُ، وَيُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ: حق فرزند بر پدر، آن است که نام خوب بر او بگذارد و او را خوب تربیت کند و قرآن به او بیاموزد (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۹).

قرآن به عنوان منبع حکمت، نزد شهدا نیز با ارزش و دارای جایگاه خاصی است. آنان در ارتباط با قرآن توصیه‌های بسیاری دارند. برای مثال، شهید حمیدرضا جان‌سپار درباره حکمت‌آموز بودن قرآن و توجه ویژه به آن می‌نویسد: با آیه‌ای از قرآن مجید شروع می‌کنم، چون قرآن کتاب آسمانی، انسان‌ساز و آزادی‌بخش است. ما به‌خاطر این کتاب جهاد می‌کنیم و کشته می‌شویم. سپاس می‌گویم خدایی را که آزادریستن را از طریق قرآن به من آموخت (وصیت‌نامه شهید حمیدرضا جان‌سپار).

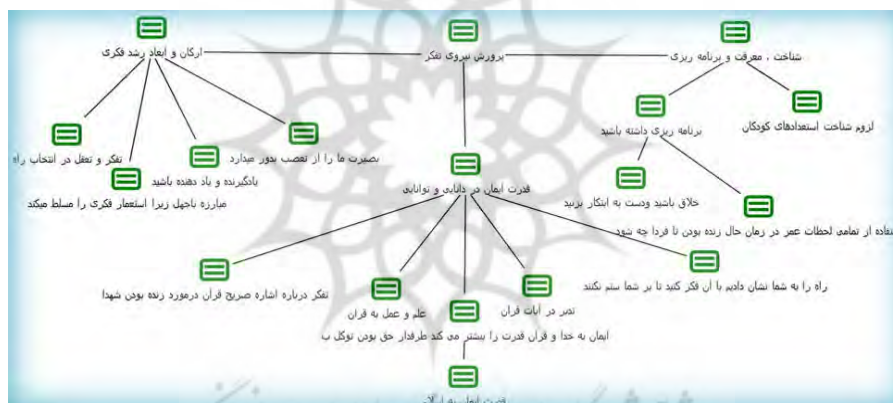

نمودار ۱۲- کلیدگزاره‌های زیرگروه «پرورش شخصیت اخلاقی»

شهید مطهری در کتاب تعلیم و تربیت در اسلام می‌نویسد: هیچ‌یک از مکاتب اخلاقی غیردینی در کار خود موفقیت نیافته‌اند. قدر مسلم این است که دین لااقل به عنوان یک پشتوانه برای اخلاق بشر ضروری است. این است که داد و فریادشان در این زمینه بلند است - با تعبیرات مختلف - که بشر هر اندازه که از لحاظ صنعت و تمدن پیش رفته، از نظر اخلاق عقب مانده است. چرا؟ زیرا مکاتب اخلاقی وجود نداشته است. مکاتب اخلاقی که از قدیم بوده بیشتر مذهبی بوده و بس، و به هر نسبت که دین و ایمان ضعیف شده عملاً دیده شده که اخلاق بشر پایین آمده است. این است که برای ایمان - لااقل به عنوان پشتوانه‌ای برای اخلاق، اگر نگوئیم تنها ضامن اجرای آن - باید ارزش فوق‌العاده قائل باشیم (مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ۱۳۷۳: ۱۱۹).

شهادت نوعاً دارای اخلاق حسنه بودند و گشاده‌رویی و مزاح‌های آنان در جبهه، همیشه خستگی را از هم‌زمانشان می‌زدود. برای مثال، شهید حشمت‌الله دبیریان شب قبل از شهادت نیمه‌های شب از خواب برمی‌خیزد و به نوشتن وصیت‌نامه و در عین حال، به ذکر گفتن مشغول می‌شود. وقتی هم‌زمانش از او می‌پرسند چه شده است؟ ابراز می‌کند که در خواب به زیارت آرامگاه قمر بنی‌هاشم رفته است و به او وعده شهادت داده‌اند. او وصیت‌نامه‌اش را در همان شب می‌نویسد، ولی نه تنها در وصیت‌نامه‌اش خبری از غم و غصه نیست، بلکه برای شاد کردن هم‌زمانش ابیاتی طنزگونه هم نوشته است:

بعد مرگم نه به خود زحمت بسیار دهید
 نه پی گورکن و قاری و غسال روید
 که هر عضو مرا پس مرگم به کسی کش
 این دو چشمان قوی را به فلان چشم چران
 این زبان را که خداوند زبان‌بازی بود
 کلام را که همه عمر پر از گنج بودست
 این دل سنگ مرا هم که بود سنگ سیاه
 چانه‌ام را به فلان زن که پی وراجیست
 در سر سفره خورد (فاطمه بی دندان) غم
 نه به من بر سر گور و کفن آزار دهید
 نه پی سنگ لحد، پول به حجار دهید
 بدان عضو که دارد حاجت بسیار دهید
 که دگر خوب دو چشمش نکند کار دهید
 به فلان هوچی رند از پی گفتار دهید
 پاک تحویل علی اصغر گنج کار دهید
 به فلان سنگ تراش سر بازار دهید
 معده‌ام را به فلان مرد شکم خواره دهید
 به که دندان مرا نیز بدان یار دهید
 (شعر از متن وصیت نامه شهید حشمت‌الله دبیریان)

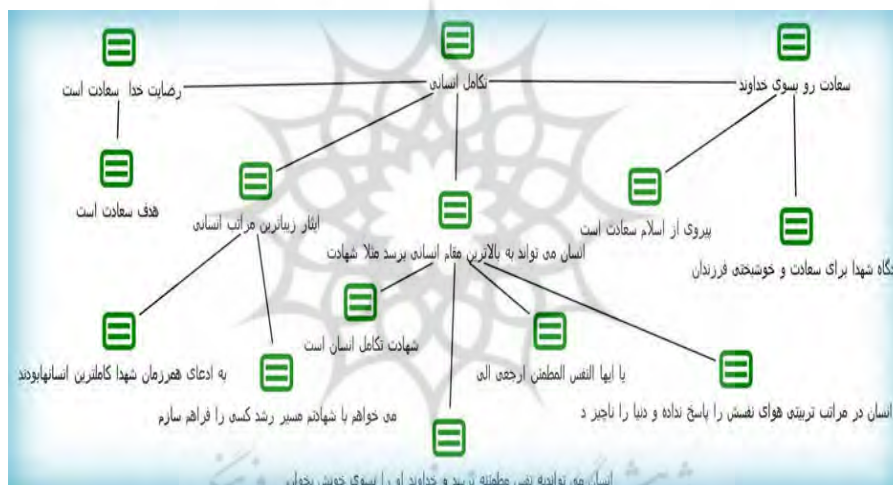

نمودار ۱۳- کلیدگزاره‌های زیرگروه «پرورش نیروی تفکر»

شهید علی‌مراد شریعتی بینایی کنایه‌ای به دانایی دارد و توانا بودن هر ملتی را در دانایی آن ملت می‌داند و در ادامه در قالب دعا، نوعی از پرورش تفکر در بین ملت مسلمان را ضروری می‌داند و در همین قالب، توصیه‌های خود را بیان می‌کند. ایشان می‌فرماید: خدایا به مردم ما آنچه‌ان بینایی و توانایی عنایت فرما که بر کفر جهانی پیروز شوند. خدایا آن‌چنان بصیرتی به ملت

مسلمان عنایت فرما- به خصوص برادران ایرانی- که از هر لغزش و تعصب بی جا، کورکورانه و استعمارگرانه محفوظ باشند. خدایا به ملت ایران توانایی بده تا با هر نوع جهل و بی سوادگی که باعث استعمار فکری مادی و معنوی می شود، مبارزه کنند (وصیت نامه شهید علی مراد شریعتی).

شهادت بر رشد فکری در انجام امور و تفکر بجا در برنامه ریزی تأکید و سفارش نموده اند و به صراحت در این موضوع اظهار نظر داشته اند. شهید حاج احمد حجتی پور در این باره می نویسد: ای فرزندانم، در همه زمینه ها بکوشید و نه فقط درس خواندن، فرزندانم به امر به معروف و نهی از منکر بپردازید و خود را از نظر فکری و سیاسی پیروانید. در کارهایتان برنامه ریزی و توجه فراوان داشته باشید. روی مسائل اسلامی تأکید کنید، همیشه به فکر رشد دیگران و رشد خود باشید (وصیت نامه شهید حاج احمد حجتی پور).

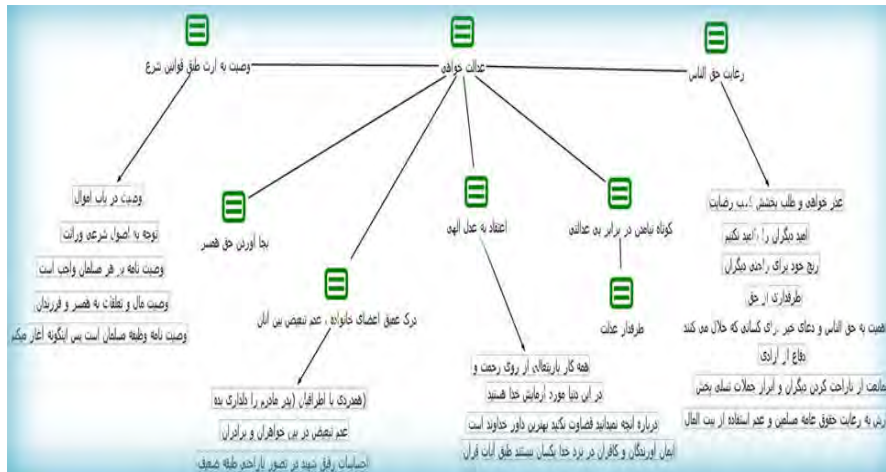
نمودار ۱۴- کلید گزاره های زیر گروه «تکامل انسان»

قبل از هر چیز، باید دو مفهوم «سعادت رو به سوی خدا» و «رضایت خداوند سعادت است» را از هم تفکیک کنیم. مفهوم اول، پیش به سوی خدا را، سعادت می داند؛ یعنی همین که راه را پیش گرفته و رو به سوی خدا در حرکتیم، خود می تواند سعادت باشد. در واقع، هدف منطبق با حرکت و جهت معنا می یابد. اما در مفهوم دوم باید خدا را راضی باشد تا سعادت نصیبمان شود. برای مثال،

در انجام دادن هر کاری باید رضایت خدا در نظر باشد، یعنی انجام هر کاری با یک هدف که سعادت را برای ما ارمغان می‌آورد، نشان‌گذاری شده و آن هدف رضایت خداوند است. با این توضیح، حال به سراغ کلیدگزاره‌هایی در دو مفهوم اخیر و همچنین مفاهیم دیگر می‌رویم. صریح‌ترین اظهار نظر درباره تکامل انسان را در وصیت‌نامه شهید علی‌اکبر قربانی می‌خوانیم. این شهید عزیز می‌نویسد: بسم‌الله الرحمن الرحیم. شهادت تکامل انسان است. شهید حمیدرضا جان‌سپار می‌نویسد: شهید مانند قلب است که به اندام‌های بی‌رمق جامعه خون خویش را می‌رساند و بزرگ‌ترین معجزه‌اش این است که به نسل خویش ایمان جدید به خویشان را می‌بخشد (شهید حمید رضا جان‌سپار).

شهید مهدی ایران‌منش، مقام خدا را مورد اشاره قرار داده و ایثار را با تکیه بر مقام والای خداوند که مالک واقعی همه چیز است، معنا می‌کند و تکامل انسان را در این مرتبه از تربیت میسر می‌داند؛ زیرا خود آنها بالاترین مرتبه ایثار را هدف و مقصود خود قرار داده‌اند. بنابراین، این مرتبه از تکامل را می‌ستاید و از مقام شهید تجلیل به عمل می‌آورد. او در این باره می‌نویسد: خداوند مالک حقیقی جان‌ها و مال‌هاست. ما برای خویشان امانتی بیش نیستیم، با عمل خود به دشمن درون و بیرون حمله کنید. زیباترین بازپس‌گیری این امانت، ایثار در راه هدف است. نفع اسلام را در نظر داشته باشید. تنها به عکس و ظواهر دنیوی شهید اهمیت ندهید، بلکه گفتار شهید به مراتب باارزش‌تر و راه [نشان]‌دهنده‌تر است، اگر محترم بدارید و عمل کنید. کلام شهید برترین کلام است، نیازی به القاب نداریم (وصیت‌نامه شهید مهدی ایران‌منش).

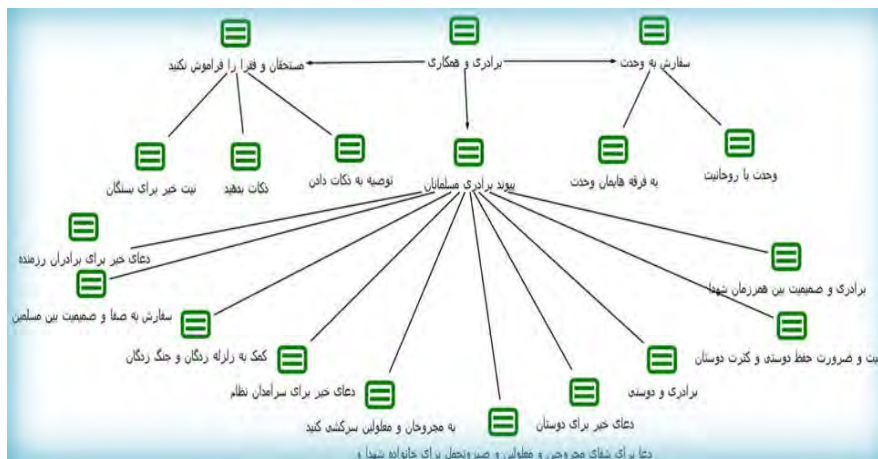
شهید بهروز رشیدی می‌نویسد: آیات قرآن این چنین ما را راهنمایی می‌کنند که شهادت بالاترین مرحله‌ای است که انسان می‌تواند به آن برسد. انسان [با تقوا] به هوای نفس خویش پاسخ نمی‌دهد و دنیا برایش ناچیز است. او همانند یک زندانی است که به سختی در زندان نگاهش داشته‌اند. او در این حال، به بالاترین مراتب انسانی رسیده که نفس مطمئنه است و خداوند او را به سوی خویش می‌طلبد. ما باید از انقلاب و مملکت دفاع کنیم و این نهال نورسیده را به ثمر برسانیم و تکلیف بر ماست و بر امت اسلام. خداوند توفیق انجام این کار را به ما داده است. پیام من برای شما عمل به این آیه است: «اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولوالامر منكم». اطاعت از مرجع تقلید شیعیان جهان یک امر و قانون الهی است (وصیت‌نامه شهید بهروز رشیدی).

نمودار ۱۵- کلیدگزاره‌های زیرگروه «عدالت خواهی»

در زیرگروه بالا راهکارهای رسیدن به عدالت خواهی و نیز سفارش‌های لازم درباره عادل بودن آمده است. با بررسی این زیرگروه می‌توان نتیجه گرفت که شهدا خود در مسیر اعتدال بوده‌اند و همچنین اعتدال را به دیگران سفارش کرده‌اند.

رعایت حقوق عامه مسلمین از سفارشات است که برای رسیدن به هدف عدالت خواهی، از سوی شهدای گرانقدر توصیه شده است. شهید عزیز علی پور حیدریان پس از سفارش به تقوا و خواندن نماز، مردم را به رعایت حقوق یکدیگر و عدم استفاده از بیت‌المال تشویق و به رعایت عدالت تأکید می‌کند. همه این توصیه‌ها به نوعی می‌تواند ترویج و پاسداری از اصول و مبانی دین اسلام و در مسیر خیر و سعادت دنیا و آخرت باشد. چنانچه خود شهید نیز به آن اشاره دارد. ایشان می‌فرماید: سفارش می‌کنم به نماز اول وقت، عدم استفاده از بیت‌المال و رعایت حقوق عامه مسلمین. سفارش می‌کنم شما را به اعتقاد به اصول و مبانی دین اسلام و کوشش در [راه] ترویج و پاسداری از آن، همچنین حمایت از رهبر و در خط او بودن، که سعادت دنیا و آخرت در آن است (وصیت‌نامه شهید علی پور حیدریان).

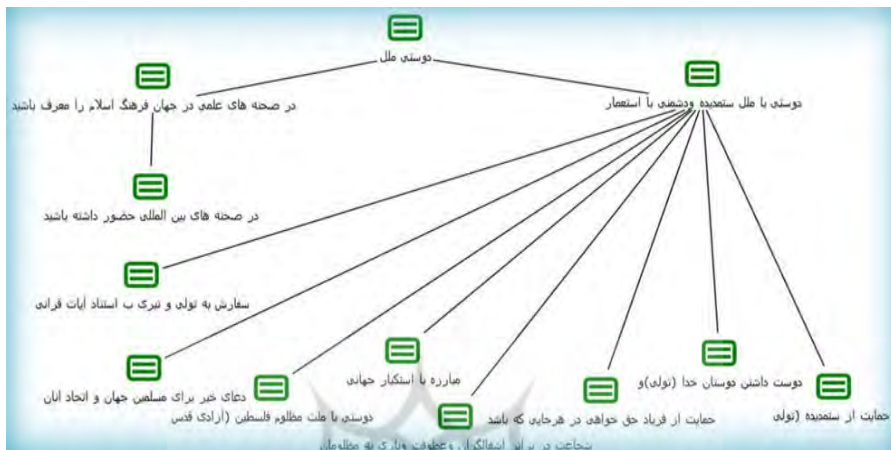
نمودار ۱۶- کلیدگزاره‌های زیرگروه «برادری و همکاری»

همانطور که در نمودار (۱۶) دیده می‌شود، در زیرگروه اهداف جزئی «برادری و همکاری» سه زیرگروه دیگر جای می‌گیرد که عبارت‌اند از: «سفرارش به وحدت»، «سفرارش به پیوند برادری مسلمانان» و «مستحقان و فقرا را فراموش نکنیم»؛ هر کدام از این زیرگروه‌ها نیز به نوبه خود کلیدگزاره‌های دیگری را شامل می‌شوند.

شهید علی‌اکبر قربانی ضرورت و اهمیت برادری مسلمانان را در قالب دعا مطرح کرده، می‌نویسد: خدایا شهادت را نصیبم گردان. پروردگارا گناهانم را ببخش و مرا در صف شهدای صدر اسلام قرار ده. خدایا اسلام و مسلمین را یاری ده و پیروزی نهایی را هرچه سریع‌تر نائل گردان. از خدا می‌خواهم ظهور امام زمان (عج) را نزدیک‌تر گرداند. پیوند برادری مسلمانان هرچه مستحکم‌تر باد (وصیت‌نامه شهید علی‌اکبر قربانی).

سفرارش شهدا به وحدت معمولاً در دو دسته جای دارد: اول، سفرارش به وحدت بین شیعیان و با روحانیت و دوم، وحدت بین فرقه‌های مختلف مسلمانان. برای مثال، شهید عرب علی محمدی می‌نویسد: توصیه دارم دست در دست هم علیه ضدانقلاب آنها را رسوا کنیم (وصیت‌نامه شهید عرب علی محمدی). شهید محسن احمدی می‌نویسد: با روحانیت در تماس باشید و از آنها جدا نشوید تا دشمنان خوشحال نشوند (وصیت‌نامه شهید محسن احمدی).

خلوص نیت و وحدت داشته باشید. مبادا دشمنان بر ما بشورند و ما متفرق باشیم. (وصیت‌نامه شهید اردشیر ارژنگ).

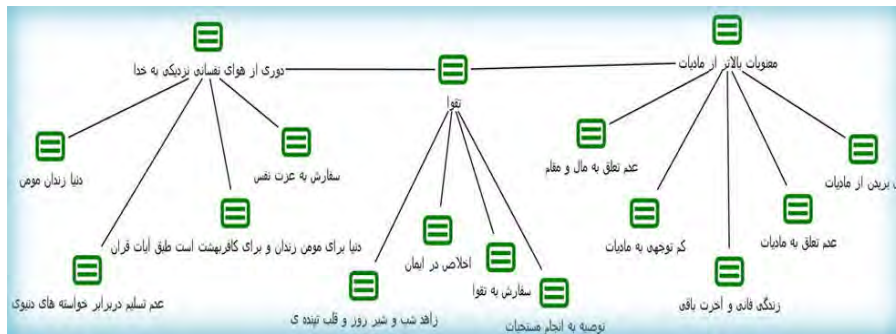
نمودار ۱۷- کلیدگزاره‌های زیرگروه «دوستی ملل»

شهید محمد هنرمند باقری در قالب دعا، دوستی ملت‌های مسلمان و پیروزی آنان را از خداوند متعال می‌طلبد. ایشان می‌نویسد: خداوند مسلمین جهان را اصلاح و حفظ بفرماید. میان آنان دوستی و مودت برقرار فرماید و چون هدف، پیروزی اسلام و نابودی کفر جهانی است، ان‌شاءالله رزمندگان ما پرچم اسلام را بر روی کره زمین به اهتزاز درآورند (وصیت‌نامه شهید محمد هنرمند باقری).

شهید منصور امجدیان خطاب به پدرش، دوستی با ملت مظلوم فلسطین را وظیفه می‌داند و مبارزه برای بیرون راندن متجاوزان را واجب می‌شمارد. ایشان می‌نویسد: پدر، این مسئولیتی بزرگ است که برعهده ماست که باید دشمن را از آب و خاکمان بیرون کنیم اگر این کار را نکنیم مردمان در اسارت می‌مانند، مانند مردمان مسلمان فلسطین که یاری آنها بر ماست (وصیت‌نامه شهید منصور امجدیان).

شهید حاج‌احمد حجتی‌پور حضور در صحنه‌های علمی و بین‌المللی را توصیه و تأکید

می‌کند و می‌نویسد: خلاق باشید و دست به ابتکار بزنید تا در صحنه‌های بین‌المللی حضور داشته باشیم (وصیت‌نامه شهید حاج‌احمد حجتی‌پور).

نمودار ۱۸- کلیدگزاره‌های زیرگروه «تقوا»

بیشترین تأکید شهدا در رسیدن به تقوا سفارش به معنویات و دوری از مادیات است. شهدا همواره انجام دادن امور معنوی و دل بریدن از مادیات را به مخاطبان خود تأکید و سفارش کرده‌اند. همچنین عمل به مستحبات، اخلاص در کارها و توجه به آخرت مورد نظر شهدا بوده است که به ذکر چند نمونه از این مفاهیم می‌پردازیم.

تقوا به عنوان بهترین لباس حصن و سنگر مؤمن، ریسمان محکم، کلید صلاح و رستگاری، سازنده دین و ستون تدین شناخته شده است. ویژگی‌هایی که برای این کیفیت روحی انسان در متون دینی ذکر شده، حاکی از ارزش والای آن است. اگر بخواهیم به مدارج بالای قرب خداوند دست یابیم، ناچاریم بعد از ایمان به خدا و آنچه پیامبر آورده است، برای انجام تک‌تک اوامر الهی و رویگردانی از معاصی و حتی مشتهات، در قالب و محدوده‌ای خاص که همان تقوای الهی است، به طور دائم خود را کنترل کنیم (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۶: ۵۱).

شهید کیومرث جعفری در این باره می‌نویسد: امت شهیدپرور ایران، امروز باید خویشتن را فراموش و در اقیانوس بی‌کران معنویت شنا کنیم و سمت خدا را در پیش بگیریم (وصیت‌نامه شهید کیومرث جعفری).

شهید معروف علی مرادی انسان را بالفطره خداجو می‌داند و در قبال با تقوا شدن، اخلاص در

ایمان و نیز عاشق شدن و لیاقت شهادت داشتن را میسر می‌داند و خود را سالک این مسلک برمی‌شمارد. او می‌نویسد: چون انسان بالفطره سعید و خداپرست است و خداجویی در او نهفته است، پس نباید ننگ را بپذیرد و بنده هوا و هوس شود. کسانی فیض شهادت نصیبشان می‌شود که مخلص و عاشق خدا باشند قلمم عاجز است که درباره عواطف و احساسات حضورم در کربلای غرب ایران بنویسم (وصیت‌نامه شهید معروف علی مرادی).

به هر حال در پاسخ به این پرسش که در وصیت‌نامه شهدا، چه اهداف تربیتی بیان شده است، با توجه به حاصل بررسی‌های کمی و کیفی و داده‌های جمع‌آوری شده از متن وصیت‌نامه‌ها می‌توان اظهار نظر کرد که دیدگاه تربیتی شهدا هدف‌مند بوده است و تربیت اسلامی که محیط بر این دیدگاه است، اهداف اساسی و اهداف کلی آن را شامل می‌شود. مضاف بر آن، هیچ‌یک از اهداف اساسی و کلی مربوط به تربیت اسلامی، از دیدگاه تربیتی شهدا مورد غفلت یا مضایقه واقع نشده است.

بنابراین، از دیدگاه تربیتی مورد نظر شهدا هدف اساسی تربیت، پرستش خداست و اهداف کلی تربیت عبارت‌اند از: تکامل انسان، تقوا، تعلیم حکمت و دانش‌اندوزی، عدالت‌خواهی، برادری و همکاری، دوستی با ملل، پرورش نیروی تفکر، پرورش روح اجتماعی و پرورش شخصیت اخلاقی. در این میان، پرورش روح اجتماعی اهمیت بسزایی دارد و با فراوانی بیشتری در وصایای شهدا آمده است. این امر ثابت می‌کند که شهدا به تربیت و اصلاح جامعه نگاه ویژه‌ای داشته‌اند. پرورش روح اجتماعی حوزه رفتارهای مختلف و فضای تأثیرگذاری و تأثیرپذیری گسترده‌ای برای فرد در تعامل با اجتماع ایجاد می‌کند. شهدا تربیت فرزند صالح و تحویل او به جامعه را بسیار مهم دانسته‌اند و این دلالت دارد بر اینکه پرورش روح اجتماعی، از اهداف مهم تربیت مورد نظر آنهاست؛ زیرا افراد برای تعامل و تعادل در جامعه باید به مرحله‌ای از جامعه‌پذیری و توانایی برقراری ارتباط سالم، مفید و مؤثر رسیده باشند تا بتوانند یک فرد مطلوب و سودمند برای جامعه معرفی شوند.

پیشنهادها

در پایان با توجه به نتایج به دست آمده مبنی بر هم راستایی دیدگاه تربیتی شهدا و مکتب تربیتی اسلام می توان بر این نکته پافشاری کرد که ادای دین نسبت به شهدا هم، ما را موظف می سازد که دیدگاه تربیتی آنان را در برنامه های درسی مدارس کاربردی سازیم و دیدگاه این عزیزان را درباره موضوعات متفاوت جویا شویم و در حد توان از آنها بهره برداری کنیم. لذا پیشنهادهای زیر ارائه می شود:

۱- در مقالات یا پژوهش های آتی به رابطه علت و معلولی دیدگاه تربیتی شهدا در قالب طرح ها و روش های تحقیقی دیگر توجه شود.

۲- به رابطه مؤلفه هایی از قبیل: طبقه خانوادگی، میزان تحصیلات و... با دیدگاه تربیتی شهدا توجه شود،

۳- از آنجایی که در مقاله حاضر وصیت نامه های شهدای استان کرمانشاه در باره دو پرسش یعنی ویژگی ها و اهداف تربیتی مورد نظر شهدا مورد بررسی قرار گرفت، پیشنهاد می شود در مقالات دیگر، با صرف وقت بیشتر و امکانات بهتر به روش های تربیتی مورد نظر سایر شهدا، ابزار و امکانات تربیتی و سایر ارکان تربیتی توجه شود.

۴- با توجه به نتایج به دست آمده و نیز امر تعلیم و تربیت نه چندان موفق در بعد رسمی و غیررسمی، پیشنهاد می شود مربیان و معلمان تربیتی از توصیه ها و سفارش های تربیتی شهدا فاصله نگیرند. والدین تربیت کننده فرزندان هستند و خانواده پایه و اساس تربیت جامعه است. جامعه نیز علاوه بر اینکه نباید خاطره شهدا و ادای دین نسبت به آنها را فراموش کند، بلکه باید دیدگاه تربیتی شهدا را بیش از پیش ارج نهاد و در کاربردی کردن این دیدگاه تلاش نماید. به هر حال، همه ما در ابعاد فردی و خانوادگی و به طور کلی تمام جامعه ایران در این مهم مسئولیم.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. دشتی، محمد (۱۳۸۵). ترجمه نهج البلاغه دشتی. قم: انتشارات زاهدی چاپ اول.
۳. اعرافی، علیرضا و همکاران (۱۳۷۶). پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، در آمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی (۲). «اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام». تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب دانشگاهی (سمت). ج ۹. پاییز.
۴. باقری، خسرو (۱۳۸۹). نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: سمت، ج ۱.
۵. بهجت، محمدتقی (۱۳۸۲). رساله توضیح المسائل. قم: دفتر حضرت آیه الله العظمی محمدتقی بهجت. انتشارات شفق.
۶. پاک سرشت، محمدجعفر (۱۳۸۶). «نظریه‌های تربیتی و چالش‌های نظریه‌پردازی در آموزش و پرورش ایران». فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. ج ۲۰. س ۶. صص ۱۴۸-۱۲۵. تهران.
۷. پشت‌دار، علی محمد و میرکاظمی، سیدمحمد (۱۳۹۱). «بررسی وصایای فرماندهان شهید لشکر از دیدگاه نشانه‌شناسی». ادبیات کتاب ماه، ش ۶۶ (پیاپی ۱۸۰). صص ۲۳-۱۷. تهران.
۸. دانشگاه علوم پزشکی اردبیل و بنیاد شهید استان اردبیل (۱۳۷۱). تحلیل وصیت‌نامه شهدای استان اردبیل (مجموعه مقالات). اردبیل: بنیاد شهید و ایثارگران.
۹. سپنجی، امیر عبدالرضا (۱۳۹۱). تحلیل محتوای عمقی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۱۰. شجاع، زهرا (۱۳۸۸). «تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای استان تهران در هشت سال دفاع مقدس با تأکید بر فریضه الهی نماز». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۱۱. شریعتمداری، علی (۱۳۸۸). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۲. شیرکوند، زهرا (۱۳۹۱). «بررسی اندیشه معصومین در وصیت‌نامه شهدا به عنوان متون ادبی معاصر». تهران: ادبیات کتاب ماه. ش ۷۱ (پیاپی ۱۸۵). صص ۴۵-۳۲.
۱۳. صادقی، سمیه (۱۳۸۹). «وصیت‌نامه‌های ماندگار. تهران: روزنامه خراسان». ویژه‌نامه دفاع مقدس. ش ۱۷۶۵۵. چهارشنبه ۳۱ شهریور ماه. صص ۱۱۲-۱۱۳.

۱۴. عرب‌نژاد، زهرا (۱۳۸۱). «بررسی خاستگاه اجتماعی شهدای شهرستان کرمان و تحلیل محتوای وصیت‌نامه شهدای شهرستان کرمان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. کرمان: دانشگاه آزاد واحد کرمان. دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۱۵. محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۲۴). کتاب نرم‌افزار ام. آر. پی [اجرای تحلیل محتوای عمقی به وسیله نرم‌افزار ام. آر. پی]. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی - اجتماعی.
۱۶. محمدی، محمدرضا؛ مهدی‌خانی، علی؛ سلاجقه، طیبیا و کریمی، مطهره (۱۳۸۵). بهره‌برداری و تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدای استان کرمان و انطباق با احادیث و آیات قرآن (فرهنگ‌نامه شهداء). کرمان: بنیاد شهید و ایثارگران (مجموعه مقالات).
۱۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت در اسلام. قم: انتشارات صدرا.
۱۸. مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). انسان در قرآن. تهران: صدرا.
۱۹. مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). حق و باطل. تهران: صدرا.
۲۰. یاسینی، مصطفی (۱۳۹۰). «تربیت اجتماعی اسلام». تهران: روزنامه رسالت. ش ۷۴۴۰. سوم دی. صص ۶-۷.

